

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakultə : «Əmtəəşünaslıq»

Ixtisas : İstehlak mallarının ekspertizası və marketinqi

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

Mövzu: Xəz yarımfabrikatlarının əmtəəlik xassələrinin
ekspertizası

İşin rəhbəri: dos. X.M.Abbasova

Tələbə: Əliyev Mehman İmamverdi

Bölmə: azərbaycan

Qrup: 310

«Təsdiq edirəm»

Kafedra müdiri : _____ *prof.Ə.P.HƏSƏNOV*

B A K I 2015

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ	3
BİRİNCİ FƏSİL. NƏZƏRİ HİSSƏ	
1.1. Xəz yarımfabrikatlarının əmtəlik xassələri	6
1.2. Xəz yarımfabrikatlarının keyfiyyət göstəriciləri və keyfiyyətinə qoyulan tələblər	14
1.3. Xəz yarımfabrikatlarının istehlak xassələrini formalaşdıran amillər	17
İKİNCİ FƏSİL. TƏCRÜBƏVİ HİSSƏ	
2.1. Xəz-dəri yarımfabrikatlarının çeşidinin ekspertizası	22
2.2. Xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin ekspertizası	40
2.3. Təbii xəz məmulatlarının keyfiyyətinin ekspertizası	52
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	55
ƏDƏBİYYAT	58

GİRİŞ

Xəz məmulatlarının öz yüksək keyfiyyət göstəricilərinə görə demək olar ki, ən qədim geyim kimi özünü cəmiyyətdə tanınmışdır. Bu gün də xəz malları özünü yaxşı istilik saxlama xassələrinə, istismar zamanı kifayət qədər sürtünməyə qarşı qablaşdırma, lazımı estetik xassələrə malik olduğu üçün və.s yüksək keyfiyyət göstəricilərinə görə hələ də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Müasir dövrdə xəz-dəri xammal bazarının genişləndirilməsi üçün hər cür şərait və imkanlardan istifadə edilir. Vəhşi heyvan təsərrüfatları yaradılır və həmin təsərrüfatlarda lazımı heyvanların bir çox növləri artırılır. Məsələn, Belə vəhşi heyvanlardan qunduz, dələ, samur, yenot və.s göstərmək olar. Hazırda xəz dəri tədarükü ilə məşğul olan müəssisələr gündən-günə genişləndirilir. 100-dən çox növdə dəri-xəz xammalı tədarük edir. Son dövrdə xəz-dəri verən heyvandarlıq müəssisələri 30 dəfədən çox artmışdır. Orta Asiya "Qaragül" xəzlərinin sortunun müxtəlifliyinə və keyfiyyətinin yararlığına görə dünyada məşhurdur. Eyni zamanda Əfqanıstan və Cənubi Afrika kimi xəzçilik sahəsində tanınmış ölkələr irəlidə gedir. Tədarük edilən xəz dərilər içərisində əsasları dələ andatra sünbülqıran və.s tutur. Məhz bu baxımdan ölkəmizdə xalq istehlakı mallarının o cümlədən xəz mallarının çeşidinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi daim diqqət mərkəzindədir. Belə ki, ölkəmizin xəz sənayesinin inkişaf tarixinə nəzər yetirsək onun nəəliyyətləri aydın şəkildə məlum olur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xəz yarımfabrikatları insanların ən qədim dövrlərdən istifadə etdikləri xalq istehlakı malları olmuşdur. Doğrudur, bunlar hamısı ilk dövrlərdə ibtidai texnikaya əsaslanmışdır.

Xəz istehsalı və xəz ticarəti Rusiyada çoxdan meydana gəlməklə Rus xalq təsərrüfatının əsas tərkib hissəsi olmuşdur. Xəzillik Rusiyanın iqtisadi balansının əsas tərkib hissəsini təşkil etmişdir. Bununla yanaşı hətta Rusiyada xəz istehsalı ilə məşğul olan xüsusi rayonlar yaradılmışdır.

Qədim Rusiyada xəz ovu əsas istehsal müəssisəsi olmuşdur. Vəhşi xəzlik heyvanlarının dəriləri bir növ pul işarəsi kimi qəbul olunmuşdur. Eyni zamanda qədim Rusiyada xəz vergi kimi də qəbul olunmuşdur ki, ovçular da bunu çar ailəsinə vergi kimi təhvil verirdilər.

Xəz yarımfabrikatları və xəz məmulatları ticarəti 1643-cü ildən başlanılmışdır. Həmin dövrdə İrbinski şəhərində yeni Perm quberniyasında ilk dəfə xəz üzrə yarmarka açılıb. Bu yarmarkada satılan xəzlər isə tamamilə emal olunmamış dərilər olmuşdur. Bir qədər sonra isə Nijqorod şəhərində emal olunmuş xəz dərilərindən ibarət II ticarət yarmarkası açılmışdır.

İnqilaba qədər xəz üzrə ovçuluq və habelə xəz ticarəti şəxsi müsadirə növündə olmaqla bərabər ölkənin xəzlik heyvanlarının kəskin azalıb məhv olmasına gətirib çıxarmışdır. Bütün vəhşi heyvanlar və quşlar ovu dövlət ovçuluq fonduna daxil olundu. Bununla yanaşı qəti olaraq ov müddəti müəyyən olundu və onların törəmələri üçün lazımı şərait yaradıldı. Xəz tədarüku dövlət və kooperativ təşkilatlarının əlinə keçirilərək şəxsi müsadirə tamamilə ləğv edildi.

Çətin tapılan vəhşi heyvanların ovu tamamilə qadağan olundu, çoxlu sayda heyvan qoruqları təşkil edildi. Sonralar isə yeni növlü xəzlik heyvanların artırılması üçün (ondatda, qunduz, amerika ov samuru) lazımı tədbirlər işlənob hazırlandı.

Ovçular arasında xəzin ilk emalı barəsində aparılan tədbirlərdən, ovçuluq vaxtlarının düzgün müəyyən olunmasından xəz alınmasının səmərəliliyinin yaxşılaşdırılmasından asılı olaraq alınmış xəz xammalının keyfiyyətləri xeyli yaxşılaşdırılmışdır.

Xəz və kürk emalı sənayələrində 50 növdən çox heyvan dəriləri emal olunur. Bu sahədə qoyunçuluqdan alınan yun xəziləri və kürkləri qaragül dəriləri cavan qoyun dəriləri (merluşka, lyumka) habelə vəhşi heyvan dəriləri xüsusi yer tuturlar.

Həcmi çəkisinə görə xəz istehsalı icarəsində hal-hazırda qoyun dəriləri birinci yer tutur. Buraya yarım zərif və zərif yunlu qoyunların dəriləri metisləşdirilmişdir(cinsləşdirilmiş)qoyunların dəriləri aid olunur.

Əvvəllər qaragül qoyun xəz istehsalı yalnız Özbəkistan və Türkmənistan Respublikalarında istehsal olunduğu halda hal-hazırda Qazaxıstanda Astarxanda Moldaviya və Ukraniyanın bəzi rayonlarında da qaragül qoyun dərilərindən də xəz istehsal olunur. Xəz istehsalında dovşan dərilərindən alınan xəz xammalı daha xüsusi yer tutur ki,bu da köməkçi təsərrüfat sahələrində əldə olunur.

Vəhşi heyvanlar xüsusi fermalarda,savxozlarda və bəzi kalxozlarda saxlanılır. Bunlardan çox qiymətli xəz xammalı,yəni gümüş,qara tülkü,mavi şimal tülküsü,samur,qunduz diri xammalları tədarük olunur. Vəhşi heyvan dəriləri üzrə emal olunan xəz istehsalı içərisində ovçuluqla əldə olunan xəz xammal xüsusi yer tutur. Bu yolla alınan dərilər dələ, qırmızı rəngli tülkü, samur, sincab, ondatra, şimal tülküsü, sibir siçovulu ,su samuru, mişovul, köstəbək, baybak, sünbülqıran, dağ sianı, dəniz heyvanlarının, dəniz pişiyi dərisi, su iti dərisi dərilərə aid olunur.

Rus boyağı, yəni tük örtüyünün bəzi qiymətli heyvan dəriləri rənginə boyanması premetiv üsul olmasına baxmayaraq xarici dövlətlərdə çox baha qiymətə satılırdı. Rus su samuru ustalarının leypsiq xəz sənayesində boyayıcı usatalar kimi işləməyə dəvət edirlər.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyəti dövründə yüksək istehsal həcminə malik xəz müəssisələri yaradılmışdır. 100-dən artıq xəz verən heyvan növləri mövcud idi ki,bunlardan daha xəz sənayesindən müxtəlif xəz malları istehsalı edilir. Digər ölkələrdə müqayisə etsək görərik ki, Avropada cəmi 22, Şimali Amerikada 35, Cənubi Amerikada 16, Avstraliyada 10, Afrikada isə 12 xəz verən heyvan növləri yetişdirilir. Ölkəmizdə xəz məmulatı açıq satışla satılır.

BİRİNCİ FƏSİL. NƏZƏRİ HISSƏ

1.1. Xəz yarımfabrikatlarının əmtəlik xassələri

Təbii xəzlərin əmtəlik xassələrinin aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə görə ekspertiza etmək olar.

Tük örtüyü. Dərinin tük örtüyü çoxlu sayda tüklərdən təkil olunmuşdur. Heyvanın tük örtüyü müxtəlif fizioloji funksiyaları yerinə yetirir. Belə ki, o termotənzimləyici rolunu oynayır və habelə heyvan bədənini müxtəlif mexaniki təsirlərdən qoruyur.

Ətraf mühitdə bəslənmə şəraitində asılı olaraq hər bir növ vəhşi heyvanların dərilərinin özlərinəməxsus tük örtüyü vardır. Tükün kökü get-gedə bir qədər yoğunlaşır və tükün sığınacağını əmələ gətirir. Onun xarici korpusla təbəqəsi dərinin derma qatında tük çantalarını əmələ gətirir. Daxili təbəqəsi isə, yəni emidermis tərkibli tükün kök yolunu əmələ gətirir. Sığıncaqda böyüməyə başlayan yeri gön birləşdiricilərindən ibarət olmaqla müxtəlif növlü qan damarlarından təşkil olunmuşdur.

Tükün sığınacağı buynuzabənzər maddədən ibarət olub, aşağı tərəfdən dairəvi formaya malikdir. Tükün gövdəsi əksər hallarda 3 təbəqədən ibarət olur. Xarici tərəfdən pulcuqlardan ibarət təbəqədən, buna bəzən xarici tərəfdən pulcuqlardan ibarət təbəqədən, buna bəzən Kutikul(dəri) pərdəsi də deyilir: daxili tərəfdən tükü qazmaq təbəqəsi əhatə edilir, ortada qalan hissə ilə nüvəcik (özəkçik) adlanır. Hər bir qat isə özünəməxsus quruluşa məxsus olur.

Qazmaq qatı nüvəciyin üzünü örtür. Bu qat bir-birlərinə söykənmiş qəfəslərdən təşkil olunmaqla tükün istiqaməti boyu yerləşdirilir. Elektron mikroskopu göstərir ki, qəfəslər öz növbəsində bir-birlərinə yapışmış fibrinlərdən təşkil olunur. Qazmaq qatından asılı olaraq tüklərin davamlılığı bir-birilərindən

fərqlənir. Çox nazik təbəqə şəklində qzamaq təbəqəsini buynuz qatı əhatə edir. Bu isə öz növbəsində çox zəif buynuz pulcuqlarından ibarətdir.

Elektro mikroskopik analizi göstərir ki, kutikura çox mürəkkəb quruluşdan ibarətdir. Bu da öz növbəsində eşkutikuldan, eqzotikuldan və endekutikul təbəqəsindən təşkil olunmuşdur. Bu təbəqələr kimyəvi tərkibcə bir-birilərindən asanlıqla fərqlənir. Bir qayda olaraq daha sıx tüklü dəriləri təbəqələşməsi də mürəkkəb olur. Hər şeydən əvvəl tükləri vibriz (hissiyat) və əsas tük növlərinə bölürlər ki, bunlar da xəzlik heyvanlarının dərilərini əsas tük örtüyünü yaradırlar.

Örtücü tüklər. Tiftik tüklərinin ən vacib mühafizəedici xassələrini mexaniki təsirlərdən qoruya bilir. Bundan əlavə həm də ötürücü tüklər digər funksiyaları da yerinə yetirə bilər. Ötürücü tüklər özləri istiqamətləndirici və əst tüklərinə də ayrılır. İstiqamətləndirici tüklər ən uzun tüklər olub, heyvanın bir növ hissetmə qabiliyyətini daha da artırır. Bunun dibi dərmanın daha da dərinliyinə işlədiyindən bir balaca təsir baş verən kimi onu bir başa orqanlarına xəbər verə bilər. İstiqamətləndirici tüklər tamamilə düz istiqamətlidir və uc nahiyəsi bir qədər genişlənərək iyə bənzəyir. Kök nahiyəsi get-gedə itiləşir. Bu növ tüklər kökünün itilik dərəcəsinə və uzunluğuna görə ost tüklərindən asanlıqla fərqlənir. İstiqamətləndirici tüklərin sayı çox deyil. Belə ki, hər kvadrat santimetrdə 5-20yə qədər tük ola bilər. Ost(QIL) tükləri bir çox tüklərini mexaniki zədələnmələrdən qorumaqla heyvan bədənini soyuqdan da mühafizə edir. O istiqamətləndirici tükə nisbətən qısa və nazik olur. Bu növ tüklər düz istiqamətli və əyilmiş formalı olmaqla tükün əsas gövdəsi dalğavari görkəm olur.

Tüklər tiplərinə görə morfoloji və rəngli tüklərə bölünür. Morfoloji kateqoriyaya aid olan tüklər o növ tüklərə deyilir ki, formasına, qalınlığına, uzunluğuna və qıvrımlıq dərəcəsinə görə bir-birilərindən fərqlənə bilsin. Rəngli kateqoriyalı tüklər elə qrup tüklərdi ki, morfoloji çərçivə daxilində pigmentlik dərəcəsinə uzunluğuna və qalınlığına görə bir-birindən fərqlənə bilsin.

Hər bir növ xəz dərilərini müxtəlif tipli tüklərdən ibarət müəyyən kateqoriyalı tük saylarından ibarətdir. tüklərin kateqoriya miqdarı tük örtüyünün sıxlığından daha çox asılıdır. Adətən daha çox sıx tüklü heyvan dərilərində morfoloji kateqoriyalı ost tüklərinin sayı daha çox olur. Morfoloji kateqoriyalı tüklərin miqdarı bir qayda olaraq şimal rayonlarında yaşayan xəzlik heyvanlarda daha çoxdur, nəinki cənub rayonlarında yaşayan xəzlik heyvanlarında.

Pələng, bəbir, burunduc və şs vəhşi heyvan dərilərini tük örtüyü morfoloji kateqoriya üzrə müxtəlif rənglərə boyanmış tük növlərindən ibarət olduğundan bunların tük örtüyü rəngli kateqoriyaya aid olunur.

Tüklərin rəngi ilə uzunluğu və qalınlığı arasında müəyyən qanunauyğunluq mövcuddur. Müxtəlif pigmentli tük örtüyünə malik xəzlik heyvanlarının tükləri bir qayda olaraq qara olduqda onlar yanında yerləşən ağ tüklərə nisbətən həm uzun, həm də nazik olur. Qəhvəyi rəngə boyanmış tüklər qısa və qalın olur, lakin uzunluğuna və nazikliyinə görə ağ tüklərin uzunluq və naziklik göstəricilərinə uyğunlaşa bilər.

Tük örtüyünün topoqrafiyası. Xəzlik vəhşi heyvanların tük örtüyü üyni bərabərdə deyildir. Heyvan bədəninin açıq və alçaq temperaturaya daha çox məruz qalan sahəsi adətən daha çox qalın və parlaq görünüşə malik tüklə örtülmüş olur.

Dəridən xəz məmulatlarını tikilməsində hansı hissənin dərinin hansı sahəsindən biçilməsində topoqrafiyanın həlledici əhəmiyyəti vardır. Dərinin müxtəlif sahələrində tüklərin hündürlüyündən, sıxlığından, tük örtüyünün qalınlığından asılı olaraq prof. Serevtinovun üsuluna görə 9 qrup tük örtüyü kateqoriyası müəyyən edilmişdir. Sakral (daha qiymətli) sakro-doruzal, sakrolateral-doruzal, skapulyar, abdominal, loteriyal, ekval, ekvalateral.

Xəz dəri xammalı məlum olduğu kimi təbii mənşəli xammal olduğundan bunların keyfiyyəti və xassələri bilavasitə dərilerin təbiətindən və bioloji xüsusiyyətindən çox asılıdır.

Fabriklərdə dərilərin emalından asılı olaraq tük örtüyünün xassələri çox az sürətdə dəyişilə bilər. Buna görə də xəz dəri xammalının sortlaşdırılmasında əsas kimi tük örtüyünün bioloji əsasları götürülür.

Xarici mühitin müxtəlif təsirləri sayəsində tük örtüyü güclü dəyişikliyə məruz qala bilər. Buraya bəslənmə şəraiti, coğrafi dəyişkənlik, mövsüm cinsiyyət dəyişkənliyi, yaş dəyişkənliyi və habelə fərdi dəyişkənlik əlamətləri daxildir.

Bəslənmə şəraitindən asılı olaraq vəhşi xəzlik heyvanlarının tük örtüyünün dəyişkənliyi, tük örtüyünün quruluşuna və xassələrinə vəhşi xəzlik heyvanlarının bəslənmə şəraitinə çox böyük təsir göstərə bilər.

Yeraltı və quru yaşayış şəraitinə malik xəzlik heyvanların dəriləri ekval tipinə malik olmaqla tük örtüyü bircinsli xüsusiyyətə malikdir. Bu növ heyvanların istiqanmətləndirici və ost tükləri tiftik tüklərinə nisbətən daha uzundur. Yerüstü şəraitdə yaşayan xəzlik heyvan növlərindən tülkünün, sincabın, dələnin, samurun dərilərinin bel nahiyəsinin tük örtüyü peysərə nisbətən daha çox olur. Bu növ dərilərin hər sm-də 4-20 min ədəd tük olur. Bu növ heyvanların bel nahiyəsinin tük örtüyü bir qədər tutqun olur. Dərisinin qalınlığı da belində peysərinə nisbətən daha qalın olur.

Su və quru yaşayış şəraitində yaşayan xəzlik heyvanların qunduz, su samuru, çay qunduzu-andatra dərilərinin peysər hissəsi bel nahiyəsinə nisbətən daha sıx tük qatı ilə örtülmüş olur. Sualtı heyvanların 1 sm-de yerləşən tüklərinin miqdarı 10-50min ədədə çatır. Bunların dəriləri eyni qalınlığa malik olmaqla tük örtüyü də eyni qalınlıqda olur.

Əksəriyyətlə, su altında yaşayan heyvanların tük örtüyündə müəyyən reduksiyalar nəzərə çarpır. Məsələn, delfin kot tipli heyvanların dərilərinin tük örtüyü yox dərəcəsidir. Yaşlı su iti dərilərinin tük örtüyü qaba və azsaylı ost tüklərindən təşkil olunmuşdur. Suda yaşayan heyvanların orqanizmasının xarici soyuq mühitindən qorunması xəz örütüyü ilə yox dəri altı piy təbəqəsi hesabına

olur. Su itilərinin ost tükələrinin uzunluğu 12-13 mm, tiftik tükələrinin uzunluğu isə 6-8 mm çatır. 1 sm-də 500-ə qədər tük olur. Cavan su iti balasının dərilərinin tük örtüyü bir qədər sıx və uzun olur. Bunların ost tükələrinin uzunluğu 30-40 mm və tiftik tükələrinin isə 10-16 mm və bir sm-də isə 4-4.5 min ədəd tük olur.

Coğrafi dəyişiklik. Xəz dərilərin tük və dəri örtüyünün keyfiyyətinə təsir edən amillərdən birisi vəhçi heyvanların yaşadığı rayonun iqlim şəraitidir. Dərilərin keyfiyyətli olması xəz örtüyünü coğrafi dəyişkənliyindən çox asılıdır. Belə ki, şimalda yaşayan tükələrin dərisi Asiyada yaşayan sincab tükələrin dərisindən 6-7 dəfə qiymətli hesab olunur. Amur sincab dəriləri qərb rayonlarında yaşayan sincab dərilərindən 2 dəfə çox qiymətli xammal hesab olunur. Tüklər yerləşməsinə görə qruplara bölünür. Şəkil 1 A, B və V yazmaq.

Heyvanlar bəslənən rayonun iqlim şəraitindən asılı olaraq dərilərin aşağıda göstərilən əlamətləri dəyişdirilir: ölçüsü, sıxlığı, tükələrinin uzunluğu tük örtüyünün yumşaqlığı və rəngi, habelə gön qatının qalınlığı dəyişdirilə bilər. Bu göstərilən əlamətlərinin iqlim şəraitindən asılı olaraq dəyişilməsi qanuna uyğun bir hal hesab olunur. Bir qayda olaraq tük örtüyünün uzunluğu və sıxlığı iqlim şəraitindən çox asılıdır. Belə ki, şimal xəzlik heyvanlarının tük örtüyü çox sıx və uzun olur. Lakin bu növ heyvan cənub rayonlarında yaşadığıda tük örtüyü seyrək və qısa olur.

Dərinin tük örtüyünün sıxlığının və uzunluğunun dəyişməsi həm də tükün yumşaqlığına da təsir göstərir. Adətən şimalda yaşayan xəzlik heyvan növlərinin tük örtüyündən daha çox yumşaq olur. Xəz dərisinin tük örtüyü daha çox sıx olduqda tükələr zərifləşir və yumşalır.

Tükün yumşaqlığına rütubətdə çox böyük təsiri vardır. Daha çox rütubətli şəraitdə yaşayan heyvanların tük örtüyü qaba olur.

Tundrada yəni meşəsiz bataqlıq sahələrdə yaşayan heyvanların tükələri tamamilə açıq və ağ rənglərdə olur. Məsələn, ağ ayı, ağ tülkü və s. Meşəli zolaqlarda yaşayan heyvanların tük örtüyünün rəngi çox intensiv olur, xüsusilə

rütubətli rayonlarda yaşayanların, Məcələn, Uzaq Şərqdə Qazaxıstanın və Orta Asiyanın səhra və boş çöllərində yaşayan xəzlik heyvanların dərisinin tük örtüyü ölgün və tutqun olur. Xüsusilə bunların rəngi qum boz rənginə çalır.

Müxtəlif rayonlarda yaşayan xəzlik heyvanların dərilərinin qalınlığı daha müxtəlif olur. Bir qayda olaraq tük örtüyü daha çox inkişaf etmiş dəriləri çox nazik olur. Şimalda yaşayan vəhşi heyvanların tük örtüyü sıx olur və bunların dəriləri cənub rayonlarında yaşayan həmin növ vəhşi heyvanların dərilərindən nazik olur.

Qış və yay mövsümlü xəzlik heyvanların tük örtüyündə müəyyən dəyişmələri baş verir. Belə dəyişmələrə tükün rəngi, hündürlüyü, uzunluğu, sıxlığı, ost və tiftik yüklərinin say münasibəti, forması və quruluşu daxildir.

Cənub isti və yaxud rayonlarda əgər mövsüm temperaturası kəskin fərqlənmirsə o zaman belə rayonlarda yaşayan heyvanların yay və qış xəz xammalının quruluşunda o qədər dəyişiklik nəzərə çarpmır.

Vəhşi heyvanların tü örtüyünün təzələnməsi prosesinə tüktökmə prosesi deyilir. Tüktökmə prosesinin özünəməxsus coğrafiya qanunauyğunluğu vardır. Yəni vəhşi heyvanın növündən asılı olaraq heyvanın belindən, başından başlayaraq digər yerlərə yayılır. Bu yerə isə tüktökmə mərkəzi deyilir.

Müxtəlif növ xəzlik heyvanlarından tük tökmə miqdarı müxtəlif olur. Məsələn, elə heyvanlar var ki, onlar ildə 1 yaxud 2 dəfə tük tökürlər. Qış yuxusuna gedən heyvanlar ildə 1 dəfə tük tökürlər. Bəzi xəzlik heyvan növləri isə, məsələn, köstəbək ildə 3 dəfə (yayda, yazda, payızda) tükünü dəyişir. İldə 2 dəfə tükünü dəyişən xəzlik heyvan cinsləri nə sünbülqıran, sincab, su siçovulu, ağ dovşan, boz dovşan samur, dələ, sibir siçovulu, sincab, şimal tülkü, su samuru aiddir. Elə növ xəzlik heyvan cinsləri vardır ki, (adi sünbülqıran, baybak, sülüysin, burunduq, porsuq) qış yuxusuna getmə müddəti 7-9 ay davam edir. Bunlar yatan zaman yeni tük öüyü yaratmır. Bunları tükünün tökməsi tez bir zamanda yəni yaydan yuxuya gedən vaxt arasında baş verir. Deməli, heyvanlar yayın ortalarına

qədər tüklərini tökürlər. Bu zaman tük örtüyü əvvəlkindən fərqlənməklə çox nazik olur və get-gedə yuxuya gedən vaxta qədər tük örtüyü inkişaf edərək əvvəlki vəziyyətə düşə bilir.

Heyvanların tük tökməsi iqlim şəraitinin dəyişilməsilə çox əlaqədardır. İlin müxtəlif vaxtlarında, hətta ayrı rayonlarda yaşayan heyvanların yaz və payız mövsümünün tüktökmə müddəti də müxtəlifdir.

Bir qayda olaraq vəhşi xəzlik heyvanlarının tüktökmə müddəti 20 gündən çox olmur. Çox çətin hallarda tüktökmə prosesinin müddəti arta bilir.

Cinsi dəyişikliklər. Erkək və dişi xəzlik heyvanların xəz xammallarında kəskin fərqlilik xüsusiyyətləri nəzərə çarpmır. Buradakı fərq əlamətləri onların dərilərindəki böyüklük və ya kiçiklik, tüklərinin uzunluğu və qalınlığı habelə, gön qatının göstəricisidir. Bir qayda olaraq erkək vəhşi heyvan cinslərinin dərisi dişilərininkindən böyük olur. Bundan əlavə erkək xəzlik heyvanların tüklərinin uzunluğu, sıxlığı dəri təbəqəsinin qalınlığı dişilərininkindən çox olur.

Yaş dəyişikləri. Heyvan böyüdükcə onun dərisinin tük örtüyündə müəyyən dəyişikliklər baş verir. yenicə doğulmuş heyvan balalarının dərisinin tük örtüyü demək olar ki, yox dərəcəsidir. Doğulduğu andan etibarən heyvan balasının tük örtüyü inkişaf etməyə başlayır. Bəzi növ heyvan balalarının yenicə doğulmuşlarından tük örtüyü daha yaxşı inkişaf etmiş olur.

Kiçik xəzlik heyvan balalarının tük örtüyü böyüklərininkinə nisbətən çox fərqlənə bilir. Belə ki, onların tükləri yumşaqşgödək, asanlıqla keçələsir, ost tükləri tiftik tüklərindən çox az fərqlənə bilir.

Müəyyən vaxt keçəndən sonra balaca heyvanların tük örtüyü 2-cisi ilə əvəz olunur. Belə dəyişilmə bir növ keyfiyyətli yaşlı heyvanların xəzlərinin xassələrinə yaxınlaşa bilir. buna görə də cavan xəzlik heyvanlarının istehsalına icazə verilmir.

Cavan ev heyvanlarının tük örtüyü çox qiymətli olur. Buraya dayça, qaragül və.s dəri növləri aiddir. İri ev heyvanlarının xəz dəriləri yararlı hesab edilmir. Ev

heyvanlarından olan qaragül cinsli yenicə doğulmuş qoyun balası dərisi çox qiymətli tük örtüyü ilə örtülmüş olur.

Fərdi dəyişiklik. Xəz dərilərin yaş,cins ,mövsüm vəö bəslənmə şəraitindən aslı olmayaraq fərqli xüsusiyyətlərinə fərqi dəyişiklik deyilir. Bəzi növ xəzlik heyvanların dərisinin tük örtüyündə fərdi dəyişiklik zəif və bəzilərinde isə çox olur ki,dərinin keyfiyyətinə həlledici təsir göstərir. Belə ki,su samurunun dərisində fərdi fərqlənmə xüsusiyyətləri çox zəif olur. Eyni rayonda bəslənən bu növ xəzlik heyvanların öz aralarında belə fərdi dəyişikliklər hiss olunmur. Lakin samurun dərisinin tük örtüyündə çox fərdi dəyişikliklər nəzərə çarpmır. Eyni rayonda yaşayan bir partiya dərinin eyni sortunda fərdi dəyişiklik o dərəcədədir ki, hətta onları rənginə, tükünün hündürlüyünə, yumşaqlığına və.s görə sortlara bölürlər.

Fərdi dəyişiklik xüsusiyyətləri tədricən hər hansı bir əlamətdir. Məsələn, tükün rəngində baş verə bilər. Belə dəyişiklik dələ və samur dərilərini xəz örtüyünə aiddir. Bəzən tük örtüyünün rənginin normal rənglərdə fərqlənməsinə də rast gəlinir. Xəz dərilərinin rəng kənarlaşmasına daha tez rast gəlinir. Bunlara isə albenizm, mexanizm, xromizm deyilir.

Albinizm dedikdə, dərinin xəz örtüyündə piqmentin olmaması başa düşülür. Bu xüsusiyyətə malik dərilər tam ağ rəngə malik tükə örtülmüş olur. Albinizm dərilərdə bütöv hissə və zolaq halında rast gəlinir. Tam albinizm dedikdə, tük örtüyünə də piqmentin tam olmaması başa düşülür. Hissə-hissə albinizm xassəli dərilərdə ağ tüklər dərinin bir neçə yerlərində olur.Yerdə qalan tük örtüyü isə normal tük rənginə malik olur. Zolaqlı albinizmdə tüklərin piqmentlənməsi müəyyən vaxt davam edir və bundan sonra isə dayanır. Buna görə də tüklərin, məsələn, qurtaracağı rənglənmiş olur, əsas gövdəsi isə rənglənməmiş ağ qalır.

Mexanizm dedikdə, tük örtüyünün fasilə və yaxud normal halda qara rəngə boyanması başa düşülür. Mexanizmdə bütöv və hissə-hissə olur. Tam mexanizm dedikdə,tük örtüyündə sarı rəngli tüklərin olmaması başa düşülür.

1.2. Xəz yarımfabrikatlarının keyfiyyət göstəriciləri və keyfiyyətinə qoyulan tələblər

Təbii xəzlərin keyfiyyətinə verilən tələblər müxtəlif səviyyədə ola bilər. Xəz məmulatlarına qarşı qoyulan tələblər maddi və mədəni yaşayış səviyyəsinin inkişafından, malların təyinatından, xammal ehtiyatlarının olmasından, istehsalın texnoloji və iqtisadi imkanlarından asılıdır. Xəz məmulatlarının keyfiyyətinə verilən tələblər cəmiyyətin inkişafı ilə, elmin və texnikanın texnologiyasının, iqtisadiyyatın, əhali tələbinin inkişafı ilə və yeni növ xammal mənbələrinin yaranması ilə əlaqədar olaraq keyfiyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində daim mükəmməlləşdirilir.

Xəz məmulatları birinci növbə insanı onu əhatə edən xarici təsirlərdən mühafizə edir. İnsan orqanizmi məlum olduğu kimi müəyyən istilik mənbəyidir. Bu istilik kimyəvi, fizoloji proseslər nəticəsində əmələ gəlir. Bu proses insanın üidanlanması və nəfəs alması ilə əlaqədar olaraq daim dəyişərək insanın həyat fəaliyyətini təmin edir. Orqanizmin fəaliyyətindən və onu əhatə edən mühitdən asılı olaraq istilik müxtəlif sürətlə dəyişilir. Lakin hər halda sağlam bədəndə istilik dərəcəsi bir səviyyədə qalmalıdır. Odur ki, müxtəlif şəraitdə yaşayan və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan insanlar özlərini isti və soyuqdan mühafizə etmək və hərəkətin sabitliyini saxlamaq üçün bədənlerini örtməyə başlayırlar. Məhz buna görə də xəz məmulatlarının ən I əhəmiyyəti insan bədəninin soyuqdan mühafizə etməkdən ibarətdir.

İnsanların əmək fəaliyyəti genişləndikcə mədəni səviyyəsi yüksəldikcə xəz məmulatlarının xarici görünüşünə zövqü amillər təsir edərək onların bir insan yaraşığı kimi işləndilməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə də xəz məmulatları da digər tikili məmulatları kimi insan yaşayışında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əşyaya çevrilmiş və insanların yaşına, peşəsinə, ictimai məşğuliyyətinə uyğunlaşmışdır. İnsanları mədəni səviyyəsi və bədii fəaliyyəti inkişaf etdikcə onlar xəz

məmulatlarının formasına və zənginləşdirilməsinə fikir vermişdir. Ona görə xəz məmulatlarının forma və bəzəyinin zənginləşməsi cəmiyyətin mədəniyyəti və istehsal münasibətinin inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, xəz geyimləri yalnız istehsal predmeti olmayıb, həm də tətbiqi incəsənətin obyektidir.

Xəz məmulatlarına qoyulan tələblər birinci növbədə onların təyinatına uyğun olmalıdır. Bu da onların yüksək istisaxlamaq qabiliyyəti ilə izah olunur.

Ümumiyyətlə, xəz məmulatlarına verilən tələblər dövrü xarakterinə görə cari və prespektiv tələblərə bölünür. Cari tələblər dedikdə, cari dövrdə istehsal olunan və satışda olan inxizit xəz məmulatlarının keyfiyyətə qiymətləndirilməsi üçün nəzərdə tutulan kompleks keyfiyyət göstəriciləri başa düşülür. Bu tələblər mövcud və qüvvədə olan standart və texniki şərtlərdə tətbiq olunmuş olur. Lakin dövr keçdikcə bu tələblərə yenidən baxılır və onlar təkmilləşdirilir.

Cari tələblərdən fərqli olaraq prespektiv tələblər nəticə etibarilə keyfiyyətin simvolunu yaradır. Belə ki, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üçün yaranan bu tələblər kompleksi daha geniş əhatəyə malikdir. Burada texniki tərəqqinin imkanları işçilərin yaradıcılıq qabiliyyəti və mütəşşəkkilliyi cari dövr üzrə istehsal şəraiti texnoloji imkanlar yeni modernizasiya yeni xammal mənbələri və, s şərtlər nəzərə alınır. Xəz məmulatlarına verilən prespektiv tələblər onların istehlak dəyərinin yüksəldilməsinə, onları yüksələn əhali tələbatını ödəməsi qabiliyyətini yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Prespektiv tələblər gələcək dövrün imkanlarını nəzərə almaqla yaranır.

Xəz məmulatlarına verilən tələblər xarakterinə görə isə ümumi və spesifik tələblərə bölünür. Xəz məmulatlarının keyfiyyətinə verilən ümumi tələblərə onların öz təyinatına uyğunluğu öz funksiyasını yerinə yetirməsi istifadə rahatlığı, orqanizm üçün zərərsiz olması, təmiz saxlanması mümkünlüyü və asan olması estetik və iqtisadi tələblərə uyğunluğu aid edilir.

Xəz məmulatlarına verilən tələbləri 3 qrupa bölmək olar:

- 1.Xəz məmulatlarına verilən estetik tələblər
- 2.Xəz məmulatlartına verilən gigiyenik tələblər
- 3.Xəz məmulatlarına veriləns istismar tələblər

Xəz məmulatlarına verilən tələblərə daha konkret yanaşsaq aydın olur ki, ayrı-ayrı məmulatlara verilən tələblər onların təyinatından və spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Xəz mallarının estetik xassələri yalnız modadan deyil,onların hazırlandığı materialın xassələrindən,konstruksiyasından,həmin məmulatın texnoloji emalından və digər amillərdən də asılıdır. Yuxarıda göstərilən amilləri nəzərə almadan müasir tələbə uyğun gözəl, yaraşığılı, yararlı, zövqü tələbi oxşayan istehlakçını bəzəyən geyim yaratmaq olmaz.

Bütün məmulatlardan olduğu kimi xəz mallarına verilən gigiyenik tələblər insanların həyat fəaliyyəti üçün olduqca zəruridir. Belə iş xəz məmulatlarının gigiyenik xassələrinin yüksəy olması istehlakçının istilik itirməsini azaldır,bədəndən daimi temperaturun olması üçün şərait yaradır, orqanizmin mühafizə edir və müxtəlif iqlim şəraitində əmək qabiliyyətini saxlamağa imkan verir. Xəz məmulatlarına verilən gigiyenik tələblər insan orqanizminin fizioloji xüsusiyyətlərilə sıx sürətdə əlaqədardır. Xəz məmulatlarının gigiyenik funksiyasını nəzərə alaraq bu tələbləri 2 əsas qrupa bölmək olar.

Bədəni onu əhatə edən mühitdə və mexaniki təsirlərdən mühafizə edən gigiyenik tələblər bu amillərə aşağı və yüksək temperatur,radiyasiya,külək,duman,yağış,qar və mexaniki təsirlər daxildir.

Orqanizmin normal fəaliyyəti göztərməsi üçün zərərli şəraiti,yaradılması üçün olan tələblər bura bədəndə sabit temperaturun saxlanması, bədəndə müəyyən maddələrin ayrılması, bədənin təmiz saxlanması, normal qan dövranının təmin edilməsi, sərbəst nəfəs alma, maneəsiz adamın hərəkəti və.s tələblər daxildir.

Yuxarıda göstərdiyimiz tələblərlə yanaşı xəz mallarına verilən ən mühüm tələblərdən biri də onlara verilən istismar müddəti saat, gün, ay və illə təyin edilir. Xəz məmulatlarının yararsız hala düşməsi müxtəlif səbəblərdən ola bilər. Xalis xidmət müddəti fiziki cəhətdən məmulatın istismar müddətini başa vurmasıdır. İstismar zamanı xəz məmulatlarının yararlıq xassələri pisləşə bilər və yaxud məmulat tamamilə dağıla bilər. Beləliklə, xəz məmulatlarının köhnəlməsi baş verir. Xəz məmulatlarının köhnəlməsi və yaxud tamamilə dağılması müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir. Bu təsirlər ayrılıq və kompleks ola bilər. Xəz məmulatlarında baş verən fiziki və mənəvi köhnəlməsi bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

1.3. Xəz yarımfabrikatlarının istehlak xassələrini formalaşdıran amillər

Xam halda emal edilməmiş xəz –dəri xammalı məmulatın istehsalı üçün yararlı deyildir. Çünki dəri qatı çox hiqroskopik olmaqla yanaşı rutubətli şəraitdə qaldıqda asanlıqla öz xassələrini itirə bilər. Bu çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə onları emaldan keçirirlər. Bu işə müxtəlif kimyəvi və mexaniki əməliyyatdan ibarətdir. Emal olunma zamanı dərmanın quruluşu və xassələri hiss olunan dərəcədə dəyişilə bilər. Emal zamanı dərinin kollegen lif dəstləri bir növ açılır, daha doğrusu elementar hissələrə parçalanır sonra işə gələcək əməliyyatlar təsirindən yenidən birləşirlər

Xəz sənayesində dərilərin emalında nigel və qızcırtma əməliyyatından istifadə olunur. Bunlar işə dərinin derma qatını çox asanlıqla yumşalda bilər. Yalnız nigel əməliyyatından keçirilmiş dəriləri suya saldıqda əməliyyat öz mahiyyətini itirir. Ona görə də nigel və qızcırtma əməliyyatı zamanı xəz dərilərə verilmiş xassələri uzun müddət saxlamaq üçün onları aşılama əməliyyatından keçirirlər. Buraya işə

xrom alminizim, formalin və yağlı aşılama növləri daxil edilir. Tam emaldan keçirilmiş dərilərin gön qatı yumuşaq, plastiki və elastiki bakteroloji təsirlərə davamlı kimyəvi maddələrin təsirlərinə davamlı, yüksək temperaturaya 70-80 əks dayana bilən və az islanma qabiliyyətinə malik olurlar. Xəz dərilərin emalında istifadə olunan prosesləri 3 əsas qrupa bölürlər.

Hazırlıq əməliyyatları. Buraya islatma, meydralaşdırılma yağısızlaşdırma bəzi hallarda isə alt tüklərinin yox edilməsi, rütubətli tüklərin qayçılanması kimi əməliyyatlar daxildir. Bu proseslərin yerinə yetirilməsi nəticəsində dərilər susuzlaşdırılır, konservləşdirici maddələrin və çirkəlin yuyulması baş verir ha belə bir necə zülalların, yağ-piy maddələrinin dəridən kənar edilməsi baş verir. Tikilmə əməliyyatı xüsusi emal əməliyyatı aşılama yağılanması və qurudulması daxil edilir. Nikel əməliyyatı zamanı dərinin gön qatına təsir edilməklə yanaşı ona daha çox yumuşaqlıq verilir dərilər yüksək elastiki və plastiki xassələrə malik olur. Aşılama, qurudulma əməliyyatları zamanı xəz dərilərə istismar və saxlanmaya lazım olan yararlı xassələr verilə bilər.

Dərilərin arayışlandırılma əməliyyatı. Buraya gön ayaqqabının ləkələnməsi, əl və ayaqların dəri hissəsinin açılması, cilalanması, tük örtüyünün darlanması, qayçılanması, lazımsız tüklərin doyulub salınması, ütülənməsi halları belə mövcud nöqsanların yox edilməsindən ibarətdir. Emal əməliyyatından keçirildikdən sonra xəz dərilərinin əksəriyyətinin tük və gön təbəqəsinə lazımi rəng vermək üçün boyanma əməliyyatından keçirilir. Xəz dərilərin emalı və boyanması aşağıda göstərilən sxemlər üzrə yerinə yetirilir. Fasiləli dərilərə emal və boyadılma üsulundan keçirildikdə hər bir üsul ayrılıqda başa çatdırılır və emal prosesi qurdulma və arayışlandırılmaqla başa çatdırılır. Fasiləli üsulla dovşan, qırmızı tülkü, andatra, sibir siçovulu sincab, ussuruyia, yenotu, qumsal sünbülqıranı, qaragül, vəhşi pişik və su samuru dərisinə oxaşadıcılıq qoyun dəriləri emal olunur. Fasiləsiz üsulla emal və boyanma prosesi sulu şəraitdə baş verməklə sonrakı əməliyyatla

yəni, qurutma və boyanma prosesilə əlaqələşdirilir. Qurutma və boyadılma prosesilə xəz dərilərinin istehsal trexnologiyası başa çatdırılır.

Gön qatının arayılandırılması. Dərilər qurudulduqdan sonra gön qatının arayılandırılması prosesinə verilir. Əvvəlcə dərilər qapalı baramanların içərisində enli yarpaqlı bərk xassəli ağacların ovuntusunun iştirakı ilə ovuşdurulur. Bundan sonra dərilər artıq yağ maddələrindən təmizlənir və nəticədə dərinin gön təbəqəsi yumşaq xassəyə malik olur. Daha sonra isə ağac ocuntusu ilə emal edilmiş dərilər toplu barabanda qırılma prosesindən keçirilir və artıq ağac ovuntusu dəridən yox edilir. Bu əməliyyatdan sonra dərilər bir daha əl və yaxud maşınla gön təbəqəsi tam halda təmizlənir, cilalanır. Arayılaşdırma əməliyyatının keçirilmiş dərilər yumşaq plastikli və elastiki habelə bərabər səviyyədə boyadılmalıdır.

Tük örtüyünün arayılandırılması. Arayılaşdırılma əməliyyatı qurtardıqdan sonra tük örtüyünün ağac ovuntusunun təmizlənməsi üçün çırılma prosesindən keçirilir.

Çırılma əməliyyatı xüsusi maşınlardan dəqiqədə 350-400 dövr edən valların üzərinə bərkidilmiş qayışların köməyi ilə başa çatdırılır. Valın fırlanması zamanı qayışlar xəz örtüyünə müəyyən güclə vurulur və əmələ gələn qır-qırıntılar nasosla sorulub, rədd edilir. Proses zamanı dərinin tük örtüyündə tüklər dolaşa bilər. Buna görə də onu metal daraqların iştirakı ilə darayırlar. Bəzi hallarda tük örtüyündə qayçılanma, epilandirmə yolunda prosesi də aparılır.

Qayçılanma əməliyyatı elə növ dərilərə aiddir ki, onların dərisinin tük örtüyü sıx və uzun olur. (dovşan, andatra, pişik, qoyun dəriləri). Qayçılanma yolu ilə tüklərin uzunluğu 14-17 mm-ə çatdırılmaqla onlar dəniz pişiyi, su samuru, köstəbək dərilərinin tük örtüyünə oxşadıla bilər. Qayçılanma prosesi dərilərdə boyanmadan əvvəl başa çatdırılır.

Epiləndirmə əməliyyatı odur ki, ost və istiqamətləndirici tükləri dəridən yox edib, yalnız tiftik tüklərin saxlanması sayılır. Bu zaman tük örtüyü parlaq qolmaqla bərabər səviyyədə malik olur. Bunu isə xüsusi maşınlarla yerinə yetirilir.

Yolunma əməliyyatı prosesi elə növ xəz dərilər üçün tətbiq olunur ki, məslən, samuru, dəniz pişiyi, qunduz və s. dərilərin tük örtüyünə də çox qabaq quruluşlu istiqamətləndirici və alt tükləri olur. Bu növ tükləri dəridən xüsusi yolucu maşınları yox edirlər.

Tük örtüyünün xüsusi emalı. Xəz örtüyünü bəzi növ dərilərin tük örtüyü ən çox qoyun dərisi, xüsusi termokimyəvi və mexaniki əməliyyatlardan keçirilir. Buraya parlaqlaşdırma və ütülənmə əməliyyatları daxildir. Nəticə etibarlı ilə dərinin tük örtüyü düzəldilir və parlaqlığı artırılır. Bu növ əməliyyatlardan qoyun, dovşan, dəniz pişiyi, su samuru, qunduz, dələ və sinicat, yenot və qayçılanmış tülkü dəriləri keçirilir.

Parlaqlaşdırma əməliyyatı zamanı dərilərin tük örtüyünə sirkə və qarışqa turşusu habelə etil spirti əlavə edilir. Bu maddələr dərinin tük örtüyünə əlavə etdikdən sonra ütülənir.

Ütülənmə əməliyyatı keçirilmiş xəz dərilərin tük örtüyü parlaqlaşdırılmadan sonrakı xassənin saxlanmasına kömək edə bilər. Bu məqsədlə əvvəlcə tük örtüyü formalin məhlulu ilə isladılır və sonra isə ütüləyici maşınlarla yenidən ütülənir. Yüksək temperatur təsirindən formallehid disulfid əlaqələrinə parçalanıb tüklərlə yaxşı əlaqəyə girərək zülalların əvvəlki quruluş xüsusiyyətlərini bərpa edə bilər. Ütülənmiş tüklər bir qədər zəif sarı rəngə çalır. Tüklərin saralmasının qarşısının almaq məqsədilə qarışqa turşusunun əvəzinə formalin məhlulu istifadə edilir.

Suni qıvrımlığın yaradılması əməliyyatı. Hal hazırda qaragül dərilərinin tük örtüyünün burulması dərəcəsinə oxşadılma məqsədilə xüsusi maşınlarla sıxma üsulu ilə bəzi dərilərin tüklərində qıvrılma yaradılır. Bunun üçün ən çox qoyun dəriləri istifadə olunur. Bu məqsədlə əvvəlcə tioqlikol turşusu məhlulu ilə tük

örtüyü parlaqlaşdırılır üst-üstə yığılıb saxlanılır,qayçılanır 150-də ütülənir,perhidrol və amiyak mıhsulu ilə turşulaşdırılır sonra isə proseslər altında basma vasitəsilə qıvrımlaşdırılır və qurudulur.

Kürk dərilərində plyonka təbəqəsinin yaradılması.Kürk istehsalına gedən dərilərin dəri örtüyünün xarici görünüşü artırmaq, onu suyun yağış bənzinin təsirlərinə davamlığını artırmaq məqsədilə üzərinə plyonka təbəqəsi çəkirlər.Bundan əlavə plyonka təbəqəsi dərinin üzərindəki çızıqları, çopurları, dərin olmayan kəsikləridə üstünü örtə bilər. Plyonka əmələ gətirici material kimi hal-hazırda xəz istehsalında akril potekslərində istifadə olunur.Lateks dərinin üz səthində plyonka təbəqəsi yarandıqda ola bilsin ki,qırışiq məsaməli plyonka təbəqəsinin hissə hissə tökülməsi kimi nöqsalara rast gəlinsin.

Mereya naxışının vurulma əhəmiyyəti. Dəri təbəqəsinin üzərinə mereya naxışının vurulması nəinki onların xarici görünüşünü yüksəldir, həm də plyonkanın yapışmasının atırmaqla gön qatını saxlaşdırır bilir. Mereyalaşdırmadan sonra dərilər histrolokla arayışlandırılır, qurudulur və darayıcı maşınlarda dərinin tük örtüyü yenidən darandır.

Xəz-dəri emaldan keçirildikdən sonra məmulatların istehsalı üçün yararlı vəziyyətə salınır. Hazır xəz məmulatları xəz sənayesində xəzçilik və tikişçilik müəssisələrində istehsal olunur. Xəzçilik istehsalı zalı emal edilmiş dərilər sortlaşdırılır, seçilib, yığılıb, biçilmə əməliyyatından keçirilir, qurudulur, ayrı-ayrı hissələri bir-birinə tikilir, hazır məmulatlar sortlara ayrılır və keyfiyyətcə qiymətləndirilir.

İKİNCİ FƏSİL. TƏCRÜBƏVİ HISSƏ

2.1. Xəz-dəri yarımfabrikatlarının çeşidinin ekspertizası

Dəri və xəz yarımfabrikatları bir sıra əlamət üzrə, məsələn, növünə, kryaja (qrup üzrə), cinsinə, tülkünün rəngi və çalarlığına, ölçüsünə, emal xarakterinə, sortuna və nöqsanlı qruplarına görə bölünürlər. Dəri və xəz yarımfabrikatlarının növü heyvanın növündən asılı olaraq çox müxtəlifdir. Buraya mişovul, tülkü (qırmızı, karataq tülkü, sibir tülkü, gümüşü-qara, platin rəngli və qara-qonur), ağ tülkü (bir növ tülkü cinsi), dovçan, su samuru, dələ, samur, qoxarca, vəhşi pişik, baybak, sünbülqıran, kor siçan, dağ siçovulu, anbar siçovulu, ev dovşanı, it, qoyun, buxara dərisi (2-4 günlük buxara cinsli quzu) qaragülçə (ölü doğulan buxara cinsli quzu), körpə quzu və krım cinsli quzu, merluşka (iri quzu), dayça, qulan, əmlək, buzov, çəpiş, nerpa və.s xəz və dərilər daxil olunur.

Cins əlamətlərinə görə yalnız ev heyvanlarının dərisi bölünür. Məsələn, ev dovşanları şin şilla, ağ nəhəng və.s cinslərə ayrılır.

Tük rənginə xəz və dəri yarımfabrikatlarının bölgüsü azdır ki, bu da başlıca olaraq bahalı növlərə (samur, dələ, su samuru və.s.) aiddir.

Ölçülərinə görə xəz dərilər iri, orta və xırda olur. Ölçü bölgüsü yalnız ayrı-ayrı xəz və dəri növlərinə aiddir.

Aşılama xarakterinə görə xəz və dərilər təbii aşılənmiş yəni boyanmamış və xüsusi emaldan keçirilməmiş, çılənib didilmiş, oyanmış yəni aşılandıqdan sonra bu və ya digər rəngə salınmış, qırılmış, didilmiş və ya tükü kökdən kəsilmiş və habelə oxşadılmış, yəni bahalı dəri növlərinə bəzədilmiş (dəniz pişiyi, qunduz, samur, gümüşü-qara tülkü) və.s növlərə ayrılır. Sort bölgüsü xəz dərinin başlıca olaraq tük qatının keyfiyyətindən yəni tiftik tükünün sıxlığından cod tükünün inkişafından və.s-dən asılıdır. Burada xüsusi olaraq buxar dərisinin qıvrımlarının forması, ölçüsü və keyfiyyəti nəzərdə tutulmalıdır.

Ayrı-ayrı xəz-dəri yarımfabrikatlarının sortu çox müxtəlifdir. Qış növlərinin çoxusu 1-ci,2-ci,3-cü sortlara bunların yaz növləri isə 1 və 3-cü sortlara ayrılır. 1-ci sorta dolğun tülkü və bütün sahəsində cod tülkü,hamar və tiftik tük dəsti sıx: 2ci sorta nisbətən az dolğun,belində və boynunda cod tükü və tikftik tükü nisbətən qısa olan: 3cü sorta isə tülkü seyrək və cod tükü və tiftik tükü qısa xəz dərilər daxil edilir. Ev dovşanının dərilərində olan yarımfabrikatlar əla,1,2,3 sorta it dərisindən olanlar 1,2,3 sorta,qoyun dərisindən olanlar isə 1 və2ci sorta ayrılır. Ən çox sort bölgüsü xalis cinsli qara rəngli buxara dərilərində rast gəlinir. Bunlar 30 sorta bölünür və sortlar hərflər vasitəsilə işarələnir(PPP,PP,P,E,EA,İ,İİ,Z,N və.s).

Nöqsan qrupları şərti işarə olmaqla dəridə tikişləri, keçəlliliyi, sürtülmüş yerləri, yatıq tülkü, düyünləri və.s nöqsanları xarakterizə edir. Bundan başqa dərinin bu və ya digər hissəsinin,məsələn,başının pəncələrinin və quyruğunun çatmaması da qüsurları sayılır.

Xəz dəri yarımfabrikatlarının bu və ya digər nöqsan qruplarına salınması bir qayda olaraq ,bal sistemi üzrə aparılır. Dəridə müşahidə olunan hər bir nöqsan (keçəl,sürtülmə yerləri və.s), habelə tikiş yerləri həmi dəri növünün standartına və texniki şərtlərinə əsasən bal vahidlərinin ümumi sayına görə qruplaşdırılır.

Qış mövsümlü xəz yarımfabrikatları. Xəz yarımfabrikatları qış növlərinin çeşidi çox müxtəlifdir. Aşağıda bunlardan ən çox yayılmışların xarakteristikası verilir.

Mişovul-çox yayılmış xəz növüdür, bunun tükü qara rəngdən başlamış açıq boz və kül rənginə bənzər boz və kerənə çalan rəngə qədər olur. Mişovul daha çox təbii aşılınmış halda buraxılır, kryaja,o cümlədən, Yakutiya, Zabaykal, amur və.s bölünür.

Tülkü-bir neçə növdə rast gəlinir. Buraya Karaqanda tülkü, qırmızı tülkü, bozdöş tülkü, gümüş-qara tülkü, platin rəngli tülküvə.s daxil olur.Karaqanda tülkü Zaqafqaziya və Orta Asiyada yayılmışdır. Bu tülkünün tükü cod, qaba və

bozumtul kürən rəngində olur. Karaqanka tülkü təbii aşılənmiş, boyalanmış və gümüşü-qar tüküyə bənzədilmiş halda satışa daxil olur.

Qırmızı tülkünün rəngi yaşadığı rayondan asılı olaraq al qırmızıdan başlayaraq solğun qırmızıya qədər çalır. Qırmızı tülkü təbii aşılənmiş olur və rənginə, tülkünün yumşaqlığı və sıxlığına görə 6 qrupa bölünür. Hazır məmumatda təbii rəngdə aşılənmiş qırmızı tülkü kryajlarının (Kamçatka tülkü, Yakutiya tülkü, Lena tülkü, Amur tülkü və.s) görə ayrılır. Qırmızı tülkünün tülkü qara, qəhvəyi və bozumtul rənginə boyanır və habelə gümüşü-qara və qonur-qara tülkələrə bənzədilir. Qara və qəhvəyi rənglərə boyanmış dərilərdə çox zaman porsuq, ağ, ayı, it və çəpiş dərisindən qoparılan ağ tüklər yapışdırılır. Qırmızı tülkələrdən şırxılmış və qara, yaxud digər rənglərə boyanmış xəz-dəri az rast gəlir.

Bozdöş tülkünün tük örütüyü qonur-tünd, qonur və açıq-qonur rənglərdə olur. Tük örtüyünün yumşaqlığına görə bu tülkünün dərisi yumşaq və (əksəriyyəti Qafqaz kryajı) cod xəz dərilərə bölünərək aşılənmiş təbii növdə buraxılır.

Qara-gümüşü tülkünün cod tülkünün bir hissəsi bozumtul aspid şəklində, yaxud dibi qara, ortası gümüşü və ucu yenə qara rəngdə olur. Əsas tük örtüyünün rənginə görə tülkələr 3 rəngə bölünür və bunlara qara, habelə açıq-gümüşü və belində tünd zolağı olan tünd qonur rəngə çalan olur. Tülkünün dərisindəki gümüşü tüklərin miqdarına görə 30-dan 60%-ə qədər, 60-dan 90%-ə qədər və 90-dan 100%-ə qədər gümüşü rəngli tülkü olan tülkü dərilərin bölünür. Gümüşü-qara rəngli tülkələrin bir növünü də ağızburnu ağ rəngli olan tülkələr təşkil edir.

Platin rəngli tülkələrdə cod tülkün çox hissəsi ucu qaramtıl-ağ tüklərdən, habelə xalis ağ və xalis tüklərdən ibarət olur, bunların tiftik tükləri isə açıq boz rəngə çalır.

Şimal tülkü-tülkü fasiləsinin xüsusi bir növünü təşkil edir. Bunlar 2 rəngdə, yəni mavi və ağ rənglərdə rast gəlir. Ağ tülkü xəzi aşılənmiş halda 3 qrupa və hər qrup isə 2 kryaja bölünür.

Dovşan-3 növə yəni ağ dovşan, çöl dovşanı və boz dovşan xəzlərinə ayrılır.

Boz dovşan xəz dəri üçün demək olar ki, tədbiq olunmur. Ağ dovşanın tükü qar kimi ağ, qulaqlarının ucu isə qara ləkəli olmaqla bunlar təbii aşılınmış və bahalı xəzlərə, məzələn, dəniz pişiyinə, kor siçana və belə xəzlərə bəzədilmiş, habelə qara və digər rənglərə boyanmış halda buraxılır.

Çöl dovşanının-tükü çox zaman bozumlu rəngdə cod tükləri isə tünd olur. Bunlar təbii aşılınmış və boyanmış halda buraxılır.

Su samuru-olduqca qiymətli xəz yarımfabrikatıdır. Su samuru həm davamlı, həm də gözəl olmaqla çox zaman uzun tükləri didilmiş halda rast gəlir. Su samurunun xəzi şabalıd rəngində (ən bahalı), açıq qəhvəyi, qum rəngində və qırmızıya çalar (ən ucuz) olur. Boyanmış su samuru dəniz pişiyinə bənzədilərək qara rəngdə buraxılır. Su samurundan boyunluqlar və baş geyimləri hazırlanır.

Qunduz-suda yaşayan heyvanın dərisidir və bu xeyli iri olur. Qunduz xəzinin rəngi adətən, bozumlu qəhvəyi olmaqla təbii halda və cod tükləri qoparılmaqla satışa buraxılır. Bu xəzdən boyunluq, papaq və digər məmulat hazırlanır.

Dələ-2 növdə olur. Bunlardan birinə yumşaq yaxud meşə dələsi və 2cisinə dağ və yaxud qayalıq dələsi deyilir. Yumşaq dələ dərisinin tiftiyi boz olmaqla açıq qəhvəyidən (qum rəngi) tutmuş göyümtül boz olmaqla tünd şabalıd rəngdə rast gəlir. Dağ dələsinin tükləri meşə dələsinə nisbətən cod, tiftiyi isə ağımtıl və boğazında ağ ləkəli olur. Meşə dələsində bu ləkə sarıya çalır. Dələ xəzi başlıca olaraq qadınlara məxsus boyunluqlara sərf edilir.

Samur-zahiri görünüşcə dələ xəzinə oxşayır və bunlar açıq qəhvəyidən başlamış tünd qəhvəyi rəngə qədər olur. Samur əksəriyyətcə təbii aşılınmış halda buraxılır və qadınlara məxsus boyunluqlar və paltolar hazırlanır.

Safsar-3 növdə rast gəlməklə bunlar qara, ağ və xallı olur. Qara safsarin tükü tünd (cod tükləri parlaq və qaramtıl-qonur) olur və kryajlara bölünür. Ağ safsarin tükü açıq olur və xam halda 9 kryaja təbii aşılınmış halda isə 4 qrupa və

boyalanmış halda 3 qrupa bölünür.Xallı safsarın altında eninə gedən zolaq (xal) vardır,bunlar təbii aşılanmış halda buraxılır.

Sibir siçovulu-safsara bənzər vəhşi heyvan xəzidir. Bunun tükü kürəntəhər və adətən boyanmış(samura bənzədilir) halda buraxılır.

Andatra-muskus siçovulu dyeilən gəmirici dərisindən ibarətdir.Bunun ölçüsü xeyli iri,40 sm yaxındır.Bunun tükü sıx və çox zaman qəhvəyi rəngdə, bel hissəsi isə daha tünd olur.Ən yüksək keyfiyyətli musqus siçovulu dərisinin tükü tünd olur və təbii aşılanmış halda buraxılır. Bunların açıq rənglisi qəhvəyi rəngdə boyanıb,samura və dəniz pişiyinə bənzədilir.

Vəhşi pişik-6 növdə olur və bunlar bir-birindən tükünün rənginə görə (boz rəngdən başlamış kürən qırmızı rəngə qədər) və tünd ləkələrdən yaxud zolaqlardan ibarət gülləri ilə fərqlənir.Vəhşi pişik təbii aşılanmış və qismən də boyanmış halda buraxılır.Ən qiymətli pişik Manul adlanan kürən boz rəngli belində eninə tünd zolağı olan pişiklərdir.

Yaz mövsümü xəz yarımfabrikatları. Yaz mövsümlü xəz yarımfabrikatların çeşidi olduqca məhduddur. Bu yarımfabrikatların əsas növlərinə marmot sünbülqıran kor siçan dağ siçovulu və anbar siçovulu xəzləri aiddir.

Marmot-tükü qumabənzər sarı rəngdən titmuş bozumtul –qonur rəngə qədər olan gəmirici xəzdir. Bunlar çox zaman samur xəzinə bənzədilərək qara və qəhvəyi rənglərə boyanır.

Sünbülqıran –geniş yayılmış yaz mövsümlü xəz olmaqla bir neçə növə (adi sünbülqıran çöl sünbülqıranı və s.) bölünür. Bunlardan çöl sünbülqıranı ən irisi və uzun tüklüsüdür. Sünbülqıranlar təbii halda aşılanmış qəhvəyi rənglərə boyanmış halda buraxılırlar.

Kor siçan-yaz xəzləri içərisində kütləvi növ təşkil edir.bunun tükü boz rəngdən başlamış tünd boz rəngə qədər olur. Kor siçan xəzi təbii və boyanmış rənglərdə buraxılır.

Dağ siçanı-tükü belində,bozumtul kürən və qarnının altında qara,böyürlərində 2 ağ ləkəsi olan gəmirici xəzlərdir. Bunlar həm aşılانmış, həm də boyanmış halda buraxılır.

Su siçovulu və anbar siçovulu tükü qısa xırda gəmiricilərinin xəzindən ibarətdir. Bunlar adətən qəhvəyi rəngə boyanıb buraxılır.

Dəri xammallarından hazırlanan yarımfabrikatlar. Bu yarımfabrikatların çeşidi çox müxtəli olur,buraya ev öişiyi, ev dovşanı, it, qoyun dərilərini müxtəlif yarımfabrikat növləri südəmər buzov, çəpiş və.s daxil edilir.

Ev pişiyi tükü olduqca müxtəlif rəngli ev pişiklərinin dərilərindən ibarətdir.Bunlar təbii aşılانmış halda olduqda tükünün rənginə görə pələngvari, xallı, boz və bozumtul qruplara bölünür. Pişik dərisi boyanıb, dəniz pişiyi, samur və bahalı xəzlərə oxşadılır.

Ev dovşanı dəri yarımfabrikatının geniş növüdür. Ev dovşanı təbii aşılانmış halda olduqda şinşilla ağ, nəhəng, mavi Vyana dovşanı flandar və şampan dovşanı cinslərinə bölünür.Bunlar dəniz pişiyi,qunduz,kor siçan və bahalı xəzlərin rənginə boyanır.Ev dovşanı dərisi,habelə didilmiş və teke qopardılmış hallarda buraxılır.

İt təbii aşılانmış,boyanmış (qurd rənginə,samur rənginə) və qırxılı boyadılmış(qunduz,dəniz pişiyi rənginə) halda buraxılır.

Qoyun dərisi müxtəlif cinsli (zərif yunlu,qatışıq,siqey) qoyunların aşılانmış,qırxılmış və boyanmış dərilərindən ibarətdir.

Qoyun dərisi çox zaman bahalı xəzlik dəri yarımfabrikatlarına (su samuru,dəniz pişiyi) bənzədilir.Belə qoyun qədirilərinə xüsusi emal vasitəsilə hazırlanmış dəri deyilir. MDB-nin xəz-dəri sənayesi tərəfindən qoyun dərilərinin yaxşılaşdırılması üzrə yeni təkmilləşdirilmiş texniki üsullar kəşf edilmiş və bunun sahəsində yüksək keyfiyyətli oxşadılmaya müvəffəq olunmuşdur. Bu üsullar ondan ibarətdir ki,xüsusi maddələr(qarışqa turşusu,etil spirti və ayrıca olaraq formalin) vasitəsilə habelə ütüləyici maşınlarda ütüləməklə qızdırılmış və azacıq qırxılmış

qıvrım merinos qoyun dərilərin tükləri düzələrək bunlara gözəl parlaqlıq verilir. Bunun nəticəsində dəri zəif,tükləri isə su samuru yaxud dəniz pişiyi rənginə boyanmış olmaqla bir-birindən asanlıqla aralanır.

Buxara dərisi-aşılanmış və çox zaman boyanmış(qara) 2-4 günlük Buxara cinsli quzuların dərisindən ibarətdir.Buxara dərilərinin tükü çox müxtəlif qıvrımlılığa malikdir.Bu qıvrımların forması müxtəlif olur,nofça,paxlavari,saçaqvari,halqavari,noxudu dolaşığı və.s formalarda rast gəlinir. Bunlardan ən qiymətli nofça,paxlavai və uzun ensiz qıvrımlı olanlarıdır.Tükünün rənginə görə buxara dərisi qara, boz, qəhvəyi qızılı və.s rənglərdə olur. Buxara dərilərindən ən çox yayılan qara dəri dərilərdir. Qara rəngli buxara dərisi xalis cinsli yəni yüksək keyfiyyətli və qatışıq cinsli dərilərə bölünür. Qara rəngli buxara dərisi həmişə boyanmış halda buraxılır.

Boz rəngli buxara dərisi az yayılmışdır.Bu dərilər də xalis cinsli və qatışıq olur və təbii aşılanmış halda buraxılır.Başqa rənglərdə olan buxara dərisinə nadir hallarda rast gəlinir. Buxara cinsli quzuların yaşı artdıqca və təxminən 10-40 günə çatdıqda yaxobab adlanır. Yaxobabın tükü uca və müxtəlif formalı seyrək qıvrımlardan ibarət olub,əsas etbarilə boyunluq üçün tətbiq edilir.

Qaragülçə-buxara cinsli qoyunların öü doğulmuş balasının dərisindən ibarətdir.Bunun tükü qısa və qıvrımları isə hələ formaya düşməmiş olur. Qaragülçə embrion yaşından asılı olaraq 3 kateqoriyaya ayrılır. Qaragülçə dəriləri gözəlliyinə,güllərinə görə qiymətli dəri sayılır. Bu kateqoriyaların 1nə lüt dəri demək olar ki, gülləri seçilməyən, 2cisini qaragülçə, yəni aydın güllü və 3sünə isə qaragül –qaragülçə yəni qismən qıvrım tüklü dəri deyilir.

Körpə quzu və krım cinsli quzu dərisi.2-4 günlük xüsusi cins quzuların dərisindən ibarətdir. Zahiri görünüşcə bunlar buxara dərisinə bənzəyir, lakin bunların qıvrımlılığı seyrək və çox zaman paxlavari həlqə, noxudu və dolaşığı halda

olur. Rəng etibarilə bu dərilər qara, boz rəngdə vəqaraları boyanmış, bozları isə təbii boyanmış halda buraxılır.

Merluşka-Bir aylığa qədər qara yunlu rus quzularının və səhra qoyun quzularının dərisindən ibarətdir. Bunların uzun tük örtüyü zəif və bo. qıvrımları olur. Merluşka dərisi təbii yaxud boyanmış halda buraxılır.

İri quzu təxminən 1-4 aylıq kürklük quzu cinslərinə aid uzun yumşaq tüklü qırılmamış ilk tükü üstündə olan quzu dərisidir. Bu dərilər adətən azacıq qıvrım olur və həm təbii, həm də boyanmış halda buraxılır.

Dayça-müxtəlif yaşlı və tükü müxtəlif rəngdə olan dayça dərisidir. Onlar heyvanın rəngindən asılı olaraq aşağıdakılardan ibarətdir: ölü doğulmuş qısa tüklü bala dərisindən, südəmər yaşlı, yaxşı inkişaf etmiş, təzə və parlaq tüklü iri dayça dəriləridir. Dayça dəriləri təbii və boyanmış halda buraxılır.

Buzov dərisi-ölü doğulan quzu və inəyin saldıği bala dərilərindən ibarətdir. Bunların tükü qısa və ilk gəlməli olmaqla əbii və boyanmış halda buraxılır.

Çəpiş-1 aylığa qədər keçi balasının dərisindən ibarətdir ki, tükü çox müxtəlif olur. Çəpişlərin ən qiymətli si muar tüklü çəpiş dəriləridir. Bunların tükü yumşaq, qısa parlaq və aydın görünən muar güllü olur. Muar güllü olmayan hamar tüklü çəpiş dəriləri aşağı keyfiyyətli sayılır.

Muflon-tiftik cinsli aşılannmış və cod tükü didilmiş keçi dərisidir. Muflon dərisinin zərif və sıx tiftiyi olur və bunun da ucları bəzən xırda qıvrım olur.

Maral-şimalda yaşayan südəmər yeni hələ ot yeminə keçməmiş maral balasının dərisidir. Bunların tükü tünd qəhvəyi rəngdə, boz və.s rəngdə olur. Maral dərisi təbii və boyanmış hallarda buraxılır. Doğulmamış maral balasının və vaxtından əvvəl salınmış bala dərisinin tükü qısa, tutqun və yatıq olur və ölü maral balası dərisi adlanır.

Dəniz heyvanları dərisindən olan yarımfabrikatlar. Dəniz heyvanları dərisindən olan yarımfabrikatların növləri dəniz pişiyindən və nerpadan ibarətdir.

Dəniz pişiyi-əsasən Komandor adalarında və Cənubi Saxalininin yaxınlığında Tyulen adasında rast gələn dəniz heyvanlarının dərisidir. Belə dəri əldə etmək üçün adətən 2-4 yaşlı erkək heyvanlar ovlanır. Dəniz pişiyinin dərisi bu yaşda 1,5 qədər uzunluqlarda olur. Bunun tükü sıx və qəhvəyi rəngli (müxtəlif rənglərə çalan) zərif tiftikdən və tünd boz rəngli qaba cod tükdən ibarətdir. Dəniz pişiyi dərisi bir qayda olaraq uzun tükələri qopardılmış və qara rəngə boyadılmış halda buraxılır.

Nerpa-cavan su iti dərisindən ibarətdir. Rayonundan asılı olaraq bu dərinin tükü gümüşü-mavi (baykal nerpası), gümüşü sarı (Qrelandiya nerpası) və s. rənglərdə olur.

Qış mövsümlü xəz yarımfabrikatlarının xarakteristikası. Qış mövsümlü dərilər bir sıra əmtəə qruplarına bölünür. Bunlardan Sibir samuru, pişik, it, ayı, dovşan və dələ dəri qruplarını göstərmək olar. Hər bir qrup da öz daxilində müəyyən əmtəə əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

Sibir samur qrupu-bu qrupa 18 növ xəz dəriləri daxildir. Bunların dərisi əksəriyyətcə xırda və orta ölçüdə olur. Çoxunun tükü sıx və orta uzunluqdadır və bir çoxlarının üst tükü tiftiyindən uzun olur, aydın seçilir.

Cədvəl 1. Sibir samuru qrupuna mənsub olan vəhşi heyvan növlərinin xarakteristikası

Xəz verən heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
	Ural, Sibir və Uzaq Şərqi meşələri	Dərisi orta ölçüdə, tükü yumuşaq, parlaq, sıx və əksəriyyətcə qəhvəyi təngdə olur: bu heyvanların boğazında açıq sarı bəzən də narıncı ləkə olur
Yumşaq (sarıdöş sibir samuru)	Rusiyanın Avropa hissəsindəki meşə zonası və Qafqaz	Dərisi orta ölçüdə, tükü yumuşaq və nisbətən seyrək qəhvəyi rəngdə və boğazında aydın görünən xalı var.

Sibir samuru (ağ döşlü)	Ukrayna,Kırım,Qafqaz,Orta Asiya dağları, Altay	Dərisi orta ölçüdə,tükü yarımqaba, nisbətən seyrək, qəhvəyi rəngdə və boğazında ağ ləkə olur.
Kisdus (samur cinsi ilə meşə sibir samuru)	Şimali Ural və Zauralye	Dərisi orta ölçüdə olur və həm samur,həm də meşə sibir dələsinə bənzəyir
Xərza	Ussuri ölkəsi	Dərisi kifayət qədər böyük, tükü qısa, cod, parlaq, qızılı olur: sağrısının və başının tükü tünd qonur ,pəncələri və quyruğu tünd qara olur.
Tünd rəngli qoxarca (meşə qoxarcası)	Rusiyanın Avropa hissəsi	Dərisi orta ölçüdə, tükü yumuşaq, nisbətən seyrək olur: belinin üstündəki tüklər uzun olur: tiftiyi acıq sarı və tüklərinin ucu və quyruğu tünd qonur olur.
Açıq rəngli qoxarca (ağ çöl qoxarcası)	Rusiyanın meşə və meşə-çöl zonası	Dərisi orta ölçüdə, tükü yumuşaq, nisbətən seyrək və ümumiyyətlə açıq rəngdə, tüklərinin rəngi qəhvəyi olur: belinin tükü açıq rəngli tiftiyini örtür: quyruğunun dibi açıq, ucu isə tünd rəngli olur.
Sarğılı qoxarca	Rusiyanın cənubi Avropa hissəsi,Qafqaz, Qazaxıstan,Orta Asiya	Dərisi orta ölçüdə, tükü qısa, nisbətən seyrək və codtəhər, ümumiyyətlə qonur-qəhvəyi rəngdə olur: belində ağ və acıq rəngli ləkələri və başında açıq rəngli zolağı (sarğısı) olur.
Sibir siçovulu	Ural, Sibir və Uzaq Şərq meşələri	Dərisi orta ölçüdə, tükü sıx yumuşaq və şux sarı rəngli olur.Quyruğu kolpan və əksəriyyətlə samurun tükünə bənzər qəhvəyi rəngdə olur.
Dağlıq siçovulu	Orta Asiya dağları, Altay, Zabaykalye	Dərisi xırda, tükü qısa, yumuşaq və bozumtul sarı rəngdə olur: quyruğu çox da tüklü olmur.
Kaqum	Rusiyanın ərazisi	Dərisi xırda, tükü çox sıx, qısa və yumuşaq olur. Qış dərisinin rəngi ağappaq və quyruğunun ucu qara olur: yay dəriləri qəhvəyi olur.
Gəlincik	Rusiyanın bütün ərazisi	Dərisi xırda olur:tükü çoxda yumuşaq olmayıb nisbətən seyrək və qısa olur:qış dərisinin tükü ağ, yay dərisinki isə qəhvəyi olur.Cənub rayonlarında bunların tükü qışdada qəhvəyi olur.
Adi susamuru	Rusiyanın Avropa hissəsi	Dərisi orta ölçüdə,tükü sıx, nisbətən qısa, hər yerində bir havada, parlaq, tiftiyi sıx və yumuşaq olur: tükü tünd qəhvəyi yaxud qızartdaq qəhvəyi olur. Ağzının ətrafında ağ zolağı olur.
Amerika susamuru	Sibirdə və Rusiyanın Avropa	Dərisi Avropadan olar susamurunun

(Şimalda və savxozlarda bəslənən susamuru)	hissəsinin şimal tərəflərində iqlimə öyrədilmiş və savxozlarda bəslənir.	dərisindən böyük, tükü nisbətən uzun və yumuşaq, rəngi nisbətən tünd olur: alt dodağında və habelə qarnının altında uzunasına ağ zolaq olur.
Müəyyən cinsli susamuru (vidra)	Orta Asiya səhralarından başqa MDB-nin bütün ərazisi	Dərisi böyük, tükü xeyli qısa, bir havada, parlaq və arası yumuşaq tiftiklə dolu olur: rəngi tünd və acıq qəhvəyi olur, bunların tüklərinin aralarında olan cod qıllar təmamilə təmizlənir.
Kamçatka qunduzu	Komandor və Kuril adaları (hal-hazırda bunları ovlamaq qadağandır)	Dərisi böyük, tükü hər yerində bir havada və 3 sm ucalıqda, çox sıx vaxt tüklərinin arasında çal-çal tüklərdə olur .
Sibir porsuğu	MDB-nin Şimal meşələri	Dərisi böyük, tükü uzun olduqca parlaq, lakin cod və aralarında seyrək tiftik olur. Boynunda və belində tünd qəhvəyi ləkə olur: böyürlərinin və yancaqlarının tükünün rəngi açıq olur.
Porsuq	Tundra və Şimal meşələri rayonlarından başqa Rusiyanın bütün ərazisi	Porsuğun bel və yan tərəflərinin tükü uzun cod və qıl kimi və aralarında seyrək tiftik olur: bunların tükü ümumiyyətlə, qonur gümüşü olur və bundan əsas etibarilə qayrılır.

Pişiklər qrupu. Bu qrupa iri və orta boyda xəzlik heyvanlar mənsub edilir. Bunların tükü sıx, bir qaydada və çox vaxt yumşaq olur. Bunların quyruğu uzun olur, vaşaqdan və boz çölpişiyindən başqa hamısının quyruğu bədənini uzunluğunda yaxud onun yarısı qədər olur. Vaşaqda boz rəngli çölpişiyinin quyruğu isə çox qısa olmaqla başdan-başa tüklü olur. Bir çoxlarının tükü göndələn zolaqlı və xallı olur.

Cədvəl 2. Pişiklər qrupu heyvan dərisinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Pələng	Zaqafqaziya, Orta Asiya, Ussuriya	Dərisi çox böyük, tükü qısa və cod rəngi qızartaq və göndələn qara zolaqları olur, bunlar əsas etibarilə xalça əvəzinə istifadə edilir.
Bars	Orta Asiya, Altay	Dərisi böyük, tükü kifayət qədər uzun sıx

		yumşaq, açıq sarımtıl boz və üstündə tutqun həlqələri olur, quyruğu uzun və tüklü olur.
Bəbir	Qafqaz, Zaqafqaziya,Ussuriya	Dərisi böyük tükü qısa, bir qədər cod qızartaq və üstündə aydın görünən həlqəli xallar olur, quyruğu o qədərdə tüklü olmur.
Vaşaq	MDB-nin meşəlik zonası Qafqaz, Orta Asiya	Dərisi böyük, tükü uzun, yumşaq rəngi açıq bozdan başlamış şux kürən rəngə qədər olur, üstündə çox vaxt tünd xallar olur, quyruğu qısa (kəsik kimi) və qulaqları pompullu olur.
Vəhşi pişik a) Səhra vaşağı	Orta Asiya səhraları	Dərisi böyük, tükü qısa, cod tutqun və xeyli seyrək, sarımtıl-qum rəngində, qulaqları pompullu olur.
b) Meşəpişiyi	Qafqaz, Zaqafqaziya, Qərbi Ukrayna	Dərisi orta ölçüdə tükü uzun yumşaq və sıx rəngi bozumtul qonur və belində tünd zolağı olur, bəzən üstündə göndələn zolaqlar olur, quyruğu bədəninin 1/3-1/2 uzunluğunda olur.
v) Amır pişiyi	Ussuriya	Dərisi orta ölçüdə, tükü uzun yumşaq belinin və böyürlərinin rəngi qızartaq qonur və üstündə tünd xalları olur,qarnının altı qızartaq, həm də tünd kürən xallı olur.
q) Çöl pişiyi	Qazaxıstan,Orta Asiya	Dərisi orta ölçüdə tükü qısa, lakin sıx və yumşaq olur, belinin və böyürlərinin rəngi boz və ya sarımtıl-boz və üstündə tünd ləkələri olur, qarnının altı ağımtıl və səpgili quyruğu uzun olur.
ğ) Qamışlıq pişiyi	Orta Asiya,Dağıstan,Azərbaycan	Dərisi böyük tükü uzun nisbətən seyrək və cod rəngi sarımtıl-boz və ya bozumtul-qonur olur, beli uzununu bir zolaq gedir, xalı olmur.
d)Manulpişiyi	Orta Asiya, Cənubi Zaqafqaziya, Altay, Zabaykalye	Dərisi orta ölçüdə tükü sıx uzun və yumşaq olur,rəngi ya sarımtıl-boz və üstündə gümüşü səpgisi, yaxud qızartaq və üstündə göndələninə tünd zolaqları olur, quyruğu qısa olur.

İtlər qrupu. Bu qrupa bir sıra böyük və ya orta boyda xəzli heyvan növləri daxildir.Bunların tükü uzun və sıx olur, tükləri tiftiyini örtüyü uzun və tüklü olur. Quyruğunun dibində tük nisbətən qısa olur və ona görə də buğum əmələ gəlir. İtlər qrupuna olan növlər cədvəl 3-də göstərilmişdir

Cədvəl 3. İtlər qrupuna mənsub heyvan dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Qurd	MDB-nin bütün ərazisi	Dərisi böyük olur, tükü müxtəlif, yəni ya xeyli sıx və boz rəngdə (şimal qurdu) yaxud qısa cod seyrək və qızartaq boz olur.(cənub qurdu)
Çaqqal	Qafqaz, Orta Asiya	Dərisi qur dərisinə bənzəyir, lakin nisbətən xırda pəncəsi nazik və tükü seyrək olur.
Ağ Şimal tülkü	MDB-nin tundura hissəsi və Şimal Buzlu okeandakı adalar	Dərisi orta ölçüdə tükü xüsusilə sıx yumşaq uzun və ipək kimi olur, qış dərisinin rəngi tam ağ olur
Mavi Şimal tülkü	Tundura və Şimal Buzlu okeandakı adalar	Dərisi rənginə görə Şimal tülkü dərisindən seçilir: tükünün rəngi açıq mavidən başlamış tünd qəhvəyi və tünd mavi rəngə qədər çalır
Cənubi Sibir tülkü (korsak)	Qafqazın şimal şərq hissəsi, Qazaxıstan, Orta Asiya, Zabaykalye	Dərisi xırda tükü olduqca yumşaq və sıx rəngi açıq gümüşü yaxud tutqun bozumtul olur.
Tülkələr a) adi tülkü	MDB-nin bütün ərazisi	Dərisi orta ölçüdə şimal cinslərinin tükü yumşaq cənub cinslərininki isə cod kimi olur, rəngi şux kürən, sayır yaxud boz, quyruğu tükü olur.
b) döşübaz tülkü	Əksəriyyətcə, Sibir və MDB-nin Avropa hissəsinin şimal rayonları	Dərisi adi tülkələrin dərisindən, döşününü qarınaltı hissəsinin pəncələrinin və başının tünd boz olması ilə fərqlənir, dərisinin çiyin hissəsində bozumtul xaç çəkilmiş olur.
v) xaçlı tülkü	Əksəriyyətcə, Sibir və MDB-nin Avropa hissəsinin şimal rayonları	Dərisini rəngi daha tünd olur, çiyində qara yaxud qara-qonur xaç şəkli olur, bunların dərisi döşüboz tülkələrin dərisindən qiymətlidir
q) qara-qonur tülkü	Sibir və Uzaq Şərqin Şimal meşələri	Dərisi qara qonur yaxud tünd qonur olur və tülkələrinin arasında gümüşü rəngli tülkələr olur, qulağının dibində azca kürən tülklərə rast gəlinir.
ğ) gümüşü-qara tülkü	Müəyyən təsərrüfatlarda bəslənir	Dərisi təməmilə qara, yaxud qara qonur tülklə örtülmüş olur, tülkələrinin az-çox gümüşü uzun tülklər də olur. Quyruğunun ucu ağ, ağız hissəsində boynunda və qarınaltında ağ tülklər olur.
d) ağ qızıl rəngli tülkü	Müəyyən təsərrüfatlarda bəslənir	Tükü əsasən bozumtul polad rəngində olur və bir qədər mavi rəngə çalır, belinin ortasında tünd zolaq olur, bunların bəzi növlərinin ağızı ağ olur

e) qar rəngli tülkü	Müəyyən təsərrüfatlarda bəslənir	Tükü ağ, ağızında qulaqlarında pəncələrində qara xallar və belinin ortasında zolaq və quyruğunun dibində xal olur
Ussuriya yenotu	Cənubi Zabakalye, Ussuriya, hal-hazırda MDB-nin Avropa hissəsinin bir çox rayonlarında iqlimə öyrəşdirilməlidir	Dərisi orta ölçüdə tükü çox sıx və uzun bir qədər cod və bozumlu olur.

Ayı qurupu. Bu qrupa ancaq iki növ xəzli ayı cinsləri daxildir. Onların dərisi çox böyükdür. Yaşlıların dərisinin uzunluğu 1.5-2 m, tükü sıx, uzun və cod quyruğu çox qısa və tüklərin arasında itmiş olur.

Cədvəl 4. Ayı qrupu dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Şimal ayısı (ağ ayı)	Üzən buzlar və Şimal buzlu okeanın sahilləri	Dərisi çox böyük tükü uzun cod sırf ağ və yaxud krem rəngində olur, bunlardan xəlcə və müqəvvə düzəldilir
Boz ayı	MDB-nin bütün meşə zonası, Qafqaz, Orta Asiya	Dərisi çox böyük tükü uzun cod rəngi isə açıq qəhvəyidən başlamış tünd qəhvəyi rəngə qədər çalır, xəlcə və müqəvvə hazırlanır.

Dovşan qrupu. Bu qrupa dörd növ dovşan dərisi aiddir. Bunların dərisi orta ölçüdə, tükü xeyli uzun, sıx və yumşaq olur. Bunların dərisinin alt qatı çox nazik, quyruğu xırda olur.

Cədvəl 5. Dovşan dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Ağ dovşan	MDB-nin şimal meşələri və meşə-çöl zonaları	Dərisi orta ölçüdə, tükü çox sıx uzun yumşaq və ağappaq olur, hamar və qıvrımsız olur.
Boz dovşan	MDB-nin Avropa hissəsi	Dərisi orta ölçüdə tükü ağ dovşanındakından seyrəl və azacıq qıvrım, qəhvəyi torpaq rəngində quyruğunun üstündə qara xalı olur, bunlar əksəriyyətcə əla keyfiyyətli keçə alınması üçün istifadə edilir.
Səhra dovşanı	Zabakale, Orta Asiya cənubi Qazaxıstan, Uzaq Şərqi	Dərisi nisbətən xırda, tükü qısa, açıq külək rəngində və zəif görünən qara qılları olur.

Dələ qrupu. Dələ qrupuna dələ özü, burunduk və şimal dələsi daxildir. Xəz ovçuluğunda dələ əsas növ hesab edilir və xəz tədarükündə birinci yeri tutur. Bu heyvanların dərisi xırda quyruğu uzun dələninki isə çox kolpan olur.

Cədvəl 6. Dələ qrupu heyvan dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Dələ	MDB-nin bütün meşə zonası	Dərisi xırda, tükü sıx yumşaq və orta uzunluqda olur, belinin rəngi açıq bozdan tutmuş tünd boz rəngə qədər çalır, bəzən belinin tükü qızartaq və belində qırmızı zolağı olur. Quyruğu uzun və kolpan olur.
Şimal dələsi	MDB-nin şimal meşələri qurşağı	Dərisi xırda, tükü yumşaq orta uzunluqda və gümüşü rəngdə dərisinin dal üzü nazik və davamsız olur
Burunduk	MDB-nin Avropa hissəsinin Şimal-Şərqi rayonları, Sibir	Dərisi çox xırda, tükü qısa seyrək və əksəriyyətcə sarı-qızartaq dərisində beş qara zolaq olur.

Yaz mövsümlü xəz yarımfabrikatlarının xarakteristikası. Yazda xəz verən heyvanlar qrupuna marmot, xırda gəmiricilər, müşksiçanı, qunduz, su siçanı və göstəbək cinsləri daxildir.

Marmot qrupu. Bu qrupa hər növ marmotun, çöl siçanları və sünbülqıranları xəzi daxildir. Bunların dərisi orta, yaxud xırda, tükü əksəriyyətcə qısa, xeyli seyrək və cod-təhər olur.

Cədvəl 7. Marmot qrupu heyvan dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Marmot	MDB-nin Avropa hissəsinin çölləri Şimali Qazaxıstan və Zabakalye düzənlikləri	Düzəngah səhralarda yaşayanların dərisi orta ölçüdə, elastik və nisbətən qısa qılları 3 sm-ə qədər sarımtıl torpaq və bozumtul kül rəngində olur.
Çöl siçanı	Orta Aisiya dağları Şimali Zabakalye pribajkalye, Altay və Kamçatka	Dərisi yüksək dağ çəmənlərdə olan marmot dərisinə bənzəyir, tükü yumşaq sıx uzun qılları 4 sm-dən uzun, rəng

		qızartaq tutmuş küləş rənginə qədər çalır, bəzən çox tünd qara-qonur qılları olur.
Çöl sünbülqıranı	Zivolce, Qazaxıstan, Orta Asiya	Dərisi digər sünbülqıran növlərinə nisbətən böyük, tükü nisbətən uzun, sıx yeqnesək və sarımtıl torpaq rəngində belində isə tünd qıllar olur.
Sünbülqıran a) uzunquyruqlu sünbülqıran	Zabakalye, Minusinks Çökəkliyi, Altay,Uzaq Şərq, Yakutya	Dərisi xırda tükü nisbətən uzun, açıq kül rəngində və üstündə aydın görünməyə iri ağ xallar olur, quyruğu uzun və dərisinin bütün uzunluğunun 1\2 hissəsi qədər olur.
b) Qərbi sibir qırmızıyanaq sünbülqıranı	Qərbi Sibir və Qazaxıstanın Şimal-Şərq çölləri	Dərisi xırda tükü bozumtul və qısa başının yanlarında kürən xalları olur.
v) Zavolje qızartaq rəngli sünbülqıranı	Zavolje və Zauraye çölləri	Dərisi xırda, tükü nisbətən uzun və sıx boz, yaxud sarımtıl-boz üatündə gümüşü səpgilər olur.
q) Cənub sünbülqıranə	Ukraynanın cənub hissəsinin sol sahilləri, Şimali Qafqaz, Aşağı Volqa boyu, Qazaxıstan	Dərisi xırda tükü qısa və seyrək boz torpaq rəngində və qızartaq səpgili olur.
ğ) Xallı sünbülqıran	Ukraynanın sağ sahilləri və sol sahillərinin şimal hissəsi, Mərkəzi qara torpaq zonaları, Orta Volqa boyunun sağ sahillərə	Dərisi xırda tükü qısa və seyrəktəhər tünd qəhvəyi rəngdə və üstündə ağ səpgisi olur.
d) İncəbarmaq sünbülqıran	Orta Asiya səhraları	Dərisi xırda tükü sıx, nisbətən uzun yumşaq və sarı torpaq rəngində olur.

Xərda gəmiricilər qrupu. Bu qrupa bir sıra xırda gəmirici növləri və əsas etirbarı ilə kənd təsərrüfat zərərvericiləri daxildir. Bunlarının çoxunun dərisinin keyfiyyəti aşağı olur, dəriləri xırda, tükü isə qısa və seyrək olur.

Müşksiçanı qrupu. Bu qrup tək-cə müşksiçanından ibarətdir. Bu heyvan MDB-nin bir çox rayonlarında iqlimləsdirilmişdir. Müşksiçanı suda və qruda yaşayan heyvan cinsi olub, dərisinin keyfiyyəti yüksək olur. Dərisi orta boyda, tükü orta uzunluqda üst tükləri xeyli yumşaq tiftiyi qalın, rəngi tünd və qonur qəhvəyi olur. Bunlardan çox vaxt dəniz pişiyinə bənzəyən zəxlər hazırlayırlar.

Qunduz qrupu. Bu fəsiləyə çay qunduzu və iqlimləşdirilmiş Cənubi Amerika qunduzu daxildir. Çayqunduzu əsrin əvvəllərindən xeyli qabaq qırılmışdır, hal-hazırda isə onu ovlamaq qadağan edilmiş və onlar MDB-nin bir çox rayonlarına köçürülmüşdür.

Cədvəl 8. Qunduz dərilərinin xarakteristikası

Xəzli heyvanların növü	Yaşadığı rayonlar	Dərisinin xarakteristikası
Çayqunduzu	Dnepr çayı hövzəsi, Voronej vilayəti, Konda və Sovsa çayları hövzəsi, Yenisey çayının yuxarı dağları	Dərisi xeyli böyük olur, tükü uzun cod parlaq qıllarla çox tiftikdən ibarət olur, rəngi tünd qəhvəyi olur.
Adi qunduz	Zaqafqaziyada və Kubanda iqlimləşdirilmişdir, fermalarda bəslənir.	Dərisi xeyli böyük tükü çox uzun və cod qıllarla hamar sıx və yumşaq tiftikdən ibarət olur, tiftiyinin rəngi bozuntul qəhvəyi olur (dəri tiftikdən didildikdən sonra işlədilir).

Su siçanı qurupu. Bu qurupa təkə su siçanı daxildir. Bunlar Don, Volqa, və Ural çayları hövzələrində məskən salmışdır. Dərisi xırda, tükü çox sıx, orta uzunluqda və yumşaq, beli tünd şabalıd rəngində və qarnının altı ağ olur.

Göstəbək qrupu. Bu qurupa göstəbək daxildir. MDB-da bir neçə göstəbək növləri rast gəlir. Bunlar MDB-nin Avropa hissəsində Qafqazda, Sibirdə, Amur çayl boyunca və Primoryedə yayılmışdır. Göstəbəyin dərisi xırda, tükü bir havada qısa çox sıx olur və məxmərə bənzəyir, rəngi qara yaxud boz-qonur olur.

Cədvəl 9. Xam dərilərin çeşid xarakteristikası

Əmtə qrupu və yarımqrupu	Xam dərilərin növləri	Hansı heyvanların dərisidir
A. Qoyun dərisi Xalis qaragül cinsi	1. Qaragülçə 2. Xalis qaragül 3. Körpə quzu dərisi 4. Toğlu dərisi 5. Qaraqoyunlu dərisi	Doğulmamış quzu 2-4 günlük quzu 10 günlük quzu 6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun
Mələz qaragüldəri	6. Mələz qaragülçə 7. Mələz qaragül	Doğulmamış quzu 2-4 günlük quzu

	8. Toğlu dərisi 9. Qaraqoyunlu qoyun dərisi	6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun
Dönmə dərilər	10. Muare, klyam, tüksüz dəri 11. Krım cinsli 12. Toğlu dərisi 13. Qaraqoyunlu qoyun dərisi	Doğulmamış quzu 2-4 günlük quzu 6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun
Ukranya qıvrım yunlu qoyun dərisi	14. Muare, klyam, tüksüz dəri 15. Ukranya qıvrım yunlu qoyun dərisi 16. Toğlu dərisi 17. Qaraqoyunlu qoyun dərisi	Doğulmamış quzu 2-4 günlük quzu 6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun
Sıqay cinsi	18. Əmlik dərisi 19. Yarımqabayunlu qoyun dərisi	Quzu Yaşlı qoyun
Cins zərifyunlu qoyun dərisi	20. Əmlik dərisi 21. Zərifyunlu qoyun dərisi	Quzu Yaşlı qoyun
Quyruqlu qoyun dərisi	22. Əmlik dərisi 23. Mələz zərifyunlu qoyun dərisi	Quzu Yaşlı qoyun
Quyruqlu qoyun dərisi	24. Muare, klyam, tüksüz çölqoyunu dərisi 25. Çöl quzusu 26. Sak-sak 27. Tiftikli qoyun dərisi (orta cinsli)	Doğulmamış quzu 4-8 günlük quzu 6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun
Sair qoyun dəriləri	28. Muare, klyam, Rusiya tüksüz qoyun dərisi 29. Rusiya quzusu 30. Toğlu dərisi 31. Qabayunlu qoyun dərisi 32. Lüt dəri 33. Pıjık 34. Neblyuy 35. Pastel	Doğulmamış quzu 4-8 günlük quzu 6 aylığa qədər quzu Yaşlı qoyun Doğulmamış maral balası 1 aylığa qədər maral balası 3 aylığa qədər maral balası Yaşlı maral
B.At dərisi Q.Qaramal dərisi G.Keçi dərisi	36.Qüruq 37.Buzov dərisi 38.Çəpiş dərisi 39.Tiftiki keçi dərisi	2 aylığa qədər qüruq 2 həftəliyə qədər buzov,1 aylığa qədər çəpiş Yaşlı çəpiş
D.Evdovşanı	40.Xəzli evdovşanı 41.Tiftikli evdovşanı	Xəzli evdovşanı Xəzli evdovşanı
E.Pişik dərisi	42.Xəzli ev pişiyi 43.Tiftikli ev pişiyi	Ev pişiyi Tiftikli pişik
Ə.İt dərisi	44.İt	İt

2.2. Xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin ekspertizası

Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi dedikdə, əməliyyatların məcmu, keyfiyyət göstəriciləri, nomenklaturasının seçilməsi, onların miqdar qiymətinin təyini, eləcə də məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsində ən yaxşı əsaslandırılması məqsədilə baza və nisbi qiyməti başa düşülür. Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi zaman hər bir mal növünün əhalinin zövqünə və ictimai tələbinə nə dərəcədə uyğun olması məsələsi həll edilir. Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi problemi əsas xüsusiyyəti və mürəkkəbliyi məhz bundan ibarətdir. Keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin nəticələri keyfiyyətin planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsi bir keyfiyyət göstəricisinə və ya malın xassəsinin kompleks göstəricilərin görə təyin edilə bilər.

Əksər hallarda xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi xassələrin kompleks göstəricilərinə əsasən aparılır. Bunun keyfiyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi adlandırılır. Bu zaman bütün xassələrin cəmi (tam keyfiyyəti) bir və yaxud bir neçə qrup xassələr (keyfiyyətin qrup göstəriciləri) götürülə bilər. Xəz mallarının keyfiyyətinə nəzarət əsas istehsal sferasında yəni sənaye müəssisələrində aparılır. Sənaye müəssisələri ilə yanaşı mallarının keyfiyyətinə nəzarət hüququ eyni zamanda ticarət müəssisələrinə də verilmişdir. Bu iş malların qəbulu zamanı topdan satış ticarət bazarlarında və pərakəndə ticarət şəbəkələrində həyata keçirilir.

Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin təyin edilməsi bir sıra hallarda daha vacib sayılır. Məsələn, məhsulun attestasiyası zamanı mal çeşidinin təhlili zamanı keyfiyyətin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması zamanı qiymətin əmələgəlmə sistemində keyfiyyətin uçota alınması zamanı yeni məmulatın yaradılması üçün

optimal variantın seçilməsi zamanı normativ texniki sənədlərin hazırlanmasında buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün sənaye işçilərinin maddi və mənəvi cəhətdən həvəsləndirilməsinin artırılmasında vaxtdan asılı olaraq keyfiyyət dinamikasının dəyişilməsinin öyrənilməsi zamanı keyfiyyətə dair hesabatın tərtibindən və.s. Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsini kompleks qiymətləndirilməsinin ümumi alqoritması aşağıdakı əməliyyatların aparılmasını tələb edir.

Xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə başlayan zaman birinci növbədə onun istismar şəraitini və istehlakçıların bu amala olan kontigentini aydınlaşdırmaq lazımdır. Belə təhlil qiymətləndirilən malın keyfiyyətinə verilən tələbləri formalaşdırmağa imkan verir. Bu halda yalnız bir istehlakçının tələbini nəzərə almaq deyil, bu təyinatda malın istismarında iştirak edən bütün istehlakçıların tələbini nəzərə almaq lazımdır. Başqa sözlə, istehlak dəyərinin ictimai xarakterini nəzərə almaq lazımdır.

Məlum olduğu kimi hər bir xəz məmulatı xassələrini müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənirlər Xəz mallarının keyfiyyətini qiymətləndirən zaman həmişə ilk sual olaraq hansı xassə nomenklaturasının əsas götürülməsi məsələsi meydana çıxır. Bu zaman düzgün göstəricilərin əldə edilməsi üçün bir çox əmtəəşünas təcrübələri və təhlilləri aparılır. Malların xassələrinin göstəricilərinin hərtərəfli öyrənilməsi üçün aparılan əmtəəşünas təcrübələri daha geniş və ətraflı sayılır. Təhlillərin aparılması zamanı elmin yeni nəəliyyətlərindən düzgün istifadə edilməlidir. Təhlil eyni zamanda keyfiyyətin qiymətləndirilməsi və ya onun təyin olunması üçün metodikaların hazırlanmasında materialların xassələrinin göstəriciləri haqqında məlumatların toplanması məqsədilə aparılır. Təhlillərin əksəriyyəti standartda daxil olan normativ texniki göstəricilərə əsasən aparılır. Bəzi göstəricilər az əhəmiyyət kəsb etdiyinə təhlilin mürəkkəbliyinə yaxud işlənmiş metodların olmamasına görə standartda daxil edilmir.

Ayrı-ayrı xassə göstəricilərinə görə əmtəşünas təhlilləri buraxılmış yeni partiya xəz məmullatları standartın tələblərinə uyğunluğunu başqa sözlə, göstəricilərin miqdar xarakteristikalarını təyin edir.

Xəz mallarının xassə göstəricilərinin təyin edilməsi üçün aşağıdakı üsullar istifadə edilir: Orqanoleptik və alət üsullarından istifadə edilir.

Orqanoleptik üsul sadə olmaqla malın tək-tək xassə göstəricilərinin insanın hiss üzvlərinin vasitəsilə bilavasitə qəbul olunmasına əsaslanır. Bu yoxlamaların nəticələrini əldə etmək üçün sadə cihazlar və vasitələrdən istifadə edilir ki, bunlara misal olaraq lupaları, xətkəşləri və s. misal göstərə bilərik. Orqanoleptik üsulla və xassə göstəriciləri təyin edilərkən nəticələr ballarla ifadə edilir. Orqanoleptik üsul əsas etibarilə bu və ya digər xassə göstəricilərinin təyin edilməsində alət üsulunun olmadığı və ya zəif inkişaf etdiyi halda geniş tətbiq edilir. Orqanoleptik üsulun bir çox üstün və çatışmayan cəhətləri vardır. Bu üsulun əsas etibarilə onun sadəliyində və xassə göstəricilərinin tezz qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Bu zaman təhlil üçün xüsusi otaqların, cihaz və alətlərin olması tələb olunur. Bu üsulun çatışmazlığı onun tətbiqinin məhdudluğundan və nəticələrin subyektivliyindən ibarətdir. Xassə göstəricilərinin alınmış nəticələrinin doğruluğu mütəxəsislərin ixtisas dərəcəsindən, onların praktiki təcrübəsindən və hiss üzvlərinin fizioloji xüsusiyyətlərindən ibarətdir. Orqanoleptik üsulda xassə göstəriciləri həmişə hesablaşa gücü vahirlərilə ifadə edilə bilmir, bu zaman bu və ya digər malları uyğun əlamətlərinə görə müqayisə etmək çətin olur. Bütün bu çatışmazlıqlara baxmayaraq orqanoleptik üsul əmtəşünas təcrübəsində xüsusilə xəz məmullatların nöqsanlarına görə sortlarının müəyyən edilməsində geniş tətbiq edilir.

Xəz mallarının xassələrinin seçilməsində və qiymətləndirilməsində ən çox yayılmış üsul demək olar ki, alət üsulu sayılır. Bu üsulda xəz mallarının xassə göstəricilərinin təyini ölçü vasitələrinin, cihazların və kimyəvi reaktivlərin köməyi ilə aparılır. Bu üsul orqanoleptik üsula nisbətən daha obyektiv

olmaqla, xassələrin asan mənimsənilə bilən miqdar göstəricilərinin alınmasına imkan verir. Bu üsulu həyata keçirən zaman təsadüflüyə yol verilmir. Xassə göstəriciləri alət üsulunda dəqiq ölçü vahidlərilə ifadə edilir. Alət üsulunun əsasını metrologiya təşkil edir. Xassə göstəricilərinin təyini üçün olan bu üsul otağın temperaturasına, rütubtinə dəqiq riayət olunmasının, standart nümunələrin hazırlanmasını, cihazların dəqiqliyini, təcrübələrin aparılması üçün standart metalların olmasını və xüsusi hazırlanmış kadrların olmasını tələb edir.

Alət üsulu ilə xəz mallarının xassə göstəricilərinin təyini bəzən çox vaxt aparılır və əksər hallarda məmulatın dağılaraq sıradan çıxmasına səbəb olur. Laboratoriya şəraitində alət üsulunun köməyi ilə xəz mallarının təhlil edilən və öyrənilən xassə göstəriciləri əsasən 3 qrupa bölünür: tük örtüyünün xassələri, gön qatının xassələri, hazır məmulatın xassələri.

Tük örtüyünün xassələri. Dərinin tük örtüyü bir neçə xassələrə malik olur ki, bunlar da birlikdə onun xarici görünüşü, daha doğrusu xəzin gözəlliyini, onun geyilməyə qarşı davamlılığını və istilik mühafizə etmə qabiliyyətini təyin edir. Bu xassələr xəz dəriləri üçün eyni olmayıb, eyni zamanda müxtəlif kateqoriyalı xəz-dəri xammalı üçün də müxtəlif olur.

Tük örtüyünün hündürlüyü. Tükün hündürlüyü xəz dəri xammalı üçün vacib xassələrdən birisi sayılır. Tük örtüyünün hündürlüyündən asılı olaraq xəz yarımfabrikatlarının istiliksaxlama xassəsi də müəyyən olunur. Bu xassə xəz-dəri xammalı və məmulatların keyfiyyətinin və sortunun təyin edilməsində həlledici roludur. Hər bir növ xəz-dəri xammalının özlərinə məxsus tük hündürlüyü göstəriciləri vardır. Bu da tük örtüyünün kryaj üzrə sortundan və dərinin topoqrafik sahəsindən asılı olur.

Tükün hündürlüyü onu düzəldib, kökündən qurtaracağına qədər olan uzunluq göstəricisi ilə müəyyən edilir. Müxtəlif növ xəz dərilərinin tük hündürlüyü 10-dan

120mm arasında, qoyun dərilərində isə 200mm qədər ola bilər. Bəzi növ xəz yarımfabrikatlarında tüləri qayçılamaq səhəsində 12-18 mm-ə qədər çətdirə bilər.

Tük örtüyünün sıxlığı. Tüklərin sıxlığı xəz-dəri xammalı,yarımfabrikatı və məmulatlarında ən vacib göstəricisi hesab edilir. Tüklərin sıxlığından asılı olaraq xəz xammalının istilik saxlama və sıx quruluşa malik xəz dəri növləri daha yaxşı istilik saxlama qabiliyyətinə malik olur. Tüklərin henderleye kimi sıxlığı da çüxtəlif növ xəzlik heyvan dərilərində eyni olmayıb müxtəlif amillərdən asılıdır. Tüklərin sıxlığını 1 sm-ə düşən tükərin sayı ilə təyin edirlər.Bu nöqtəyi nəzərinə 1 sm sahəyə düşən tükərin sayı 2mindən(su iti dərisində) 30 minə(su qunduzu) və bəzəndə daha çox ola bilər. Dərinin topoqrafiyasından asılı olaraq tükərin sıxlığı da eyni olmur. Heyvanın soyuğa qarşı daha çox həssas olan yeri daha sıx tükərlə örtülmüş olur. Məsələn,bəzi heyvan növü vardır ki,onun onurğasında daha çox,peysərində isə dah az sayda tük yerləşə bilər. Belə ki,Lena çayı sahillərində yaşayana dələ tipli heyvanların onurğa nahiyəsində 10 min və peysərində isə 6.6 min ədəd ən çox olanı isə su sumuru dərisidir. Onun onurğa nahiyəsində 34 min və peysərində isə 50 min ədəd 1 sm-də tük yerləşə bilər.

Dərilərin emal edilməsi zamanı tətbiq edilən əməliyyatlar təsirindən tük örtüyündəki sayı da azla bilər. Belə ki, dərilər emal edildikdə, onlar genişlənir və yaxud sıxılır,örtücü tükərlər qoparıb yox edilir. Müxtəlif mexaniki təsirlərdən tükərlər özləri təkülə bilər və.s.

Tükün qalınlığı. Tükərin qalınlığını daha çox dəqiqlikdə hesab edirlər.Tükərin qalınlığından asılı olaraq digər xassələrdə dəyişə bilər. Məsələn, yumşaqılığı, geyinməyə qarşı davamlılığı,istilik saxlama qabiliyyəti və.s. Tükərin qalınlığı mövsümündə yaşdan,heyvanın cinsindən və.s əlamətlərindən asılı olaraq dəyişilə bilər.İstiqamətləndirici və ost tükərinin qalınlığı 40-dan 150 mikroma qədər çata bilər,tiftik tükərinin qalınlığı isə 10-dn 40 milli mikrona bərabər olur.

Eyni dərinin müxtəlif topoqrafiya sahələrində tükərin qalınlığı müxtəlif olur.

Tük örtüyünün yumşaqlığı. Tük örtüyü yumşaq, şəfəqli şevə tüklərinə malik xəz dəri xammalı çox qiymətli xəz növü olur.

Tük örtüyünün yumşaqlığı dedikdə, tüklərin əyilməyə qarşı müqavimət göstərməsi başa düşülür. Bu öz növbəsində tüklərin mikro-quruluşundan, tükün qalınlığının uzunluğuna olan münasibətinə, örtücü və tiftik tüklərinin say münasibətindən, onların inkişaf və qalınlıq dərəcəsiindən çox asılıdır. Tüklərin yumşaqlığını orqanoleptik üsullarla təyin edirlər. Standart üzrə xəz dəriləri ipəyə bənzər, yumşaq, yarım yumşaq, qaba, daha tüklü dərilərə bölünürlər.

Laboratoriya şəraitində tüklərin yumşaqlığını, daha dəqiq olaraq aşağıdakı düsturla hesablayırlar. Burada, T-tüklərin qalınlığıdır mikronla, mkm. D-Tüklərin uzunluğudur, mm-də

Tüklərin davamlılığı. Bu göstərici xəz dərilərinin ən vacib xassələrindən sayılan geyilməyə qarşı davamlıq göstəricisinin əsasını təşkil edir. Bu xassə tüklərin qalınlığından, onun mikroquruluşundan habelə, qazamaq qatının nüvəciyinə olan münasibətindən çox asılıdır. Tüklərin davamlılığını dartma və təkrar qatlanma üsulu vasitəsilə təyin etmək olur. Dartma vasitəsilə tüklərin davamlılığını dinometr vasitəsilə təyin edirlər. Tüklərin dartılması zamanı davamlılığını cırılma, yükü ifadəsilə və ya kg sm hesabla təyin etmək olar. Müxtəlif heyvan dərilərinin tük örtüyünün tüklərinin davamlılığı eyni olmayıb, 1-dən 150-qr-a qədərə çata bilər. Heyvan dərisinin topoqrafisayından asılı olaraq onların tüklərinin davamlılığı da eyni olmur.

Xəz məmulatları istifadə zamanı onun tük örtüyü təkrar çatlamalara həmişə məruz qalır. Tüklərin davamlılığını müxtəlif cihazların köməyilə yəni SİNUS markalı Macarıstandan alınmış cihazlarda prof. B.F. Serevitnikov və digərlərinin iştirakı ilə yaradılmış Besidiono adlı cihazlarda təyin edirlər.

Tüklərin gön təbəqəsilə əhatəsinin davamlılığı. Müxtəlif dəri örtüyü birləşməsi əlaqəsi müxtəlif olur. Bəzi növ xəzlik dərilərinin tükləri dəri qatı ilə

möhkəm əlaqədə olur və dartma zamanı dəridən qopmur, lakin qırılır, bəzilərinə isə asanlıqla darta zaman tükler qopurlar, hətta bəzi növlərində isə ütülənmə prosesi nəticəsində tükler öz-özünə tökülürlər.

Tüklerin dərilərlə payızın son aylarında daha möhkəm əlaqədə olurlar. Çünki bu dövrdə tüklerin inkişafı tam halda başa çatmamış olurlar. Yazda tükler dəri qatı ilə çox zəif olduğundan dəridə tükəyökmə xassəsi baş verir. Bu zaman buynuzlaşmış tükler tük qatlarının yuxarı hissəsində yerləşir. Konservləşdirmədə vaxtında yerinə yetirilmədiyindən tüklerin tez tökülməsi baş verir.

Emal və boyadılma prosesi zamanı tüklerin gön qatı ilə əlaqəsi ya zəifləyə bilər və ya arta bilər. Temperaturanın emal edilmə prosesi zamanı düzgün müəyyənləşdirilməməsi üzündən tüklerin əlaqəsi dəri qatı ilə pozulur və vaxtından əvvəl düşür.

Xəz dərilərin emal edilməsi zamanı gön qatının qısalmasından və aşılma prosesinin düzgün yürünə yütürilməsindən tüklerin gön qatı ilə əlaqəsi daha da artır. Bu göstəricini A.İ. Savelyevin 1959-cu ildə tərtib etdiyi tük örtüyünün davamlılığı göstəricisi üsulu ilə təyin edirlər. Burada bir dəst tükün dəridən qopmasına sərf edilən tükün qr-larla miqdarı əsas göstərici götürülür.

Tüklerin xüsusi və həcmi çəkiləri. Müxtəlif xəz dəri növlərinin həcmi çəkiləri müxtəlif olub, 1.25-1.30 arasında dəyişilə bilər. Tüklerin həcmi (görünən xüsusi) çəkiləri tük örtüyünün məsələliliyi barəsində fikir yürütməyə imkan verir. Tükün həcmi çəkisi tez-tez dəyişilə bilər və tükün daxili, yəni nüvəcik kanalının inkişaf dərəcəindən çox asılıdır. Tükün nüvəcik kanalı nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, onun həcmi də o qədər az olar.

Zərif yunlu qoyun dərilərinin tüklerinin nüvəciyi tamamilə yox dərəcəsidir. Buna görə də bunun xüsusi həcm çəki göstəriciləri də eynidir. Xəzlik vəhşi heyvan dərilərinin tük örtüyünün tüklerinde nüvəcik kanalı daha çox inkişaf etdiyindən həcmi çəki xüsusi çəkidən az olur.

Müxtəlif heyvan növlərinin tüklərində nüvəcik kanalının inkişafı da müxtəlif olur. Bununla da tüklərin xüsusi və həcmi çəkirləri də fərqlənir. Yerüstü həyat tərzi keçirən xəzlik vəhşi heyvanlarında nüvəcik kanalı çox inkişaf etdiyindən bunların həcmi çəkirləri xüsusi çəkiddən az olur. Suda-quruda və suda yaşayan xəzlik vəhşi heyvanların tük kanalı zəif inkişaf etdiyindən həcmi çəkisi xüsusi çəkiddən çox olur.

Tüklərin dartılması zamanı davamlılığı həcmi çəki göstəricilərindən çox asılıdır. Əgər tüklərin həcmi çəkisi nə qədər çox olarsa, onlar gönlə möhkəm birləşir və xəzlərin geyilməyə qarşı davamlılığı da möhkəm olur.

Tük örtüyünün əzilməsi. Tük örtüyünün əzilməsi dedikdə, gön təbəqəsinə perpendikulyar olaraq tük örtüyünə müəyyən qüvvə təsiri ilə basdıqda, tük örtüyünün qalınlığının azalması kimi başa düşülür. Tüklərin əzilməsi başlıca olaraq onların sıxılmağından, uzunluğundan, qalınlığından və elastikliyindən, tüklərin gön qatına nisbətən dönmə bucağından, örtücü və tiftik tüklərini say münasibətindən və s. çox asılıdır. Tüklərin əzilmə qabiliyyəti onun istilik saxlama xassəsi ilə sıx sürətdə əlaqədardır. Tük örtüyü nə qədər çox əzilə bilərsə, o bir o qədər də az istilik saxlama qabiliyyətinə malik ola bilər. Bu göstəricini E.E. Vişnevskinin komperesementr sistemilə təyin edirlər. Dərilərin müxtəlif sahələrində tük örtüyünün əzilmə dərəcəsi müxtəlif olur.

Tük örtüyünün elastikliliyi. Tük örtüyünün elastikliliyi dedikdə, ona qüvvə ilə təsir edib, buraxdıqda qalınlığının əvvəlki vəziyyətinin olması başa düşülür. Tük örtüyünün elastikliyi xəz xammalı üçün müsbət xassə hesab olunur. Elastik tük örtüyü üçün nə qədər yuxarı olarsa, onun keçəllənmə qabiliyyəti də çox aşağı olur. Xarici qüvvə götürüldükdən sonra tük örtüyündən qalın sıxlaşması tük örtüyünün plastikliyi adlanır.

Tük örtüyünün keçəllənməsi. Tük örtüyünün bəzi növ xəzlik vəhşi heyvanların tük örtüyü keçəllənməyə məruz qalırlar. Tükün keçəlləşmə qabiliyyəti kutikul təbəqəsində elastikliyindən, Qıvrımlıq dərəcəsiindən, tüklərin

qalınlığından, uzunluğundan, örtük və tiftik tüklərin say münasibətindən çox asılıdır. Rütubətli tüklər quru tüklərə nisbətən daha keçəlləşirlər.

Tük örtüyünün rəngi. Xəz dərilərinin tük örtüyünün istühsal xassələrini yaradan ən əsas amillərdən birisi onları tük örtüyünü rəngi hesab edilir. Bəzi xəz dəri xammalı hazır məmulat istehsalına təbii rəngdə, bir hissəsi isə təbii rəngində baş verən rəng çatışmamazlığını aradan qaldırma məqsədilə rənglənmiş halda istifadə olunur. Tük örtüyünün rənginə görə xəz mallarını qara,qəhvəyi,ağ,boz,sarı və tül rənglərində olurlar. Xəzlərin rəngi müxtəlif kateqoriyalı rənglərin birləşməsindən çox asılıdır. Tük örtüyündə rəng fərqlənməsi eyni səviyyədə boyanmışlara (su samuru,qunduz), xal-xal və ya zolaqlı rəngli (çöl pişiyi, bəbirburu, qiduk), qurşaq rəngli (issuriya, yenotu, ağ döş dovşanı), ayrı-ayrı ağ tüklərilə rəngli tük örtüyü ilə əlaqələnmiş rəngli(samur,gümüşü-qara tülkü) halda rast gəlinir. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra tükün təbii rəngi get-gedə solur və qara rəngə çalan rəngə düşür. Bu isə tükün tərkibindəki keratin maddəsinin bozarması hesabına baş verir.

İşığa davamlılıq. Xəz dəri xammalının boyanmasına hazırlığından və rəng birləşməsindən asılı olaraq alınmış tük örtüyünün rəngi işığa davamlılığına görə müxtəlif olur.İşığa davamlılıq göstəriləri müxtəlif növ xəz dəri üçün standartda göstərilir. Xəz dərilərinin tük örtüyünün rəngini işığa qarşı davamlılığını fotometr markalı xüsusi cihazda öyrənilir.Bu cihazda tədqiqatdan keçirilən nümunə qövs şəkilli lampanın köməyiylə işıq şüaları ilə şüalandırılır. Tədqiqat zamanı temperatura 38-40 və nisbi rütubət isə 65-70% saxlanılır.Şüalandırma müddəti 50,75 və 100 saat davam etdirilir. Bu müddət qara rəngə boyanmış xəzlər üçün,lakin qəhvəyi,boz və digər rənglərə boyanmış xəzlər isə 5,10,20 və 30 saat davam etdirilir.

Tük örtüyünün quru halda sürtünməyə qarşı davamlılığı. Boyadılmış xəzlər istehsal zamanı xəzin yaxşı yuyulmaması,tüklə yaxşı əlaqədə olmayan

rəngdən təmizlənməməsi üçün geyilmə prosesində öz rəngini digər materiallara keçirə bilər. Bu göstəricini PM-3 markalı xüsusi cihazla təyin edirlər. Qara rəngə boyanmış xəzlər üçün bu göstərici 3 balla və digər rəngə boyanmış xəzlər üçün isə 2 balla qiymətləndirilir.

Tük örtüyünün gurluğu. Bu göstərici bəzi növ xəz dərilərinin tük örtüyünün xarakterik əlamətlərindən biri sayılır. Tük örtüyünün yatırdılması tüklərin hündürlüyündən, sıxlığından və elastikliyindən asılıdır. Gurlu görkəmə malik xəz dəriləri daha çox qiymətli xəz hesab edilir. Belə növ xəz dərilərinə, samur, dələ, şimal tülkü, ussuriya yenotu və.s xəzlər aid edilir.

Tük örtüyünün dalğavari rəngliyi. Bu göstərici bəzi xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində əsas əlamət olub, onun gözəlliyini təşkil edə bilər. Dalğavari rənglik ən çox qaragül tipli qoyun xəzlərinə aiddir. (qaragülçə müasir və.s). Bundan əlavə olaraq bu göstərici həm də dayça, buzov və keçi balasının da tük örtüyünə xas olur. Dalğavari rənglik dedikdə, ayrı-ayrı qrup tüklərin az dərəcədə və müəyyən istiqamətlərdə qıvrılması deməkdir və xəz dərilərinə gözəl görünüş verir.

Tük örtüyünün suydavamlılığı. Bu xassələrə tük örtüyünün islanması və daxilinə suyun keçməsi göstəriciləri aiddir. Müxtəlif xəz-dəri növləri suydavamlılığına görə müxtəlif olur. Bu göstərici tük örtüyünün hündürlüyündən, sıxlığından və qalınlığından çox asılıdır. Bundan əlavə bu xassə ötürücü və tiftik tüklərin say münasibətindən, formasından, tüklərin qalınlığından, tük qatının quruluşundan və həcmi çəkisindən çox asılıdır.

Tük örtüyü sıx, qalın və hündür tüklərdən ibarət xəz-dəriləri, örtücü tüklərin yaxşı inkişaf edən, həcmi çəkisi yuxarı olan xəz dəriləri sudan islanmır və davamlı olur. Bu xassə ən çox suda-quruda və suda yaşayan heyvan xəzlərinə aiddir. Lakin alçaq tük örtüyünə malik xəz dəriləri isə suya qarşı davamsız olur. Suyu qarşı davamlılıq təcrübədə tük örtüyünün üst təbəqəsində su buxarlarından qırov

yanması ilə təyin olunur. Adətən soyuq şəraitdə xəzdən olan boyunluqlarda nəfəs təsirindən qırov örtüyü yaranır. Bu göstərici isə müxtəlif xəz-dəri növləri üçün eyni olmur.

Gön qatının plastiki xasələri. Emal edilmiş xəz dərilərinin gön qatı lazımi dərəcədə uzanma və plastiki göstəricilərə malik olmalıdır. Təcrübədə bunu tam uzanma plastiki və elastiki uzanma kimi qiymətləndirirlər.

Tam uzanma dedikdə, gön qatının müəyyən qüvvə təsirindən uzanma qabiliyyəti başa düşülür. Plastiki uzanma və ya gön qatının elastikiliyi dedikdə isə gön qatının dartılması zamanı ona verilmiş formanı özündə saxlaması başa düşülür. Gön qatının plastikliyi nə qədər çox olarsa, küyüyyəti də bir o qədər çox olar. Elastiki uzanma dedikdə, müəyyən qüvvə ilə gön təbəqəsinə dartıb, buraxarkən əvvəlki vəziyyətinin olması başa düşülməlidir. Bu göstərici təcrübədə gön qatının rezinləşməsi qabiliyyəti kimi adlandırılır. Daha çox elastiklik yaxşı nəticə hesab edilmir.

Dərilərin gön qatının plastikliyi xasələri onların dermasından, quruluşundan, emalından və boyadılmasından, yağlama dərəcəsiindən, texniki cəhətdən arayılandırılmasından çox asılıdır. Bu göstərici müxtəlif növ xəz-dəriləri üçün eyni olmayıb, müxtəlifdir. Gön qatının plastikliyinin azalmasına ən çox xrom aşılama təsir göstərir. Turşulaşdırma zamanı gön qatının elastikliyi çoxalır. Qalın gön qatı dərilərinə nisbətən də az dartılır. Yaxşı yığılanmış dartılma qaba müddətini artırır. Daha çox nəmləndirilmiş dərilər yaxşı dartıla bilərlər. Dərilərin gön qatının plastikliyi həm də onun yumşaqılığı ilə də sıx surətdə bağlıdır. Gön qatı yaxşı emal edilmiş dərilər daha çox yumşaq həm də elastiki olur.

Ərimə temperaturu. Bu göstərici gön qatının yaxşı aşılama dərəcini müəyyən edən əsas amil sayılır. Yaxşı alınmış dərilər yüksək temperaturaya müqavimət (\approx 80 dərəcəyə qədər göstərilir). Lakin yenicə pikel əməliyyatından keçirilən və ya turşulu mühitdə islanmış dərilər hətta, 45-yə belə davam gətirə

bilmirlər.Ərimə dərəcəsi artıqdca gön qatının plastikliyi azalır.Bu baxımdan da bəzi növ xəz dəriləri aşılma dərəcəsi müəyyənləşdirilir.

Gön qatının islanması. Gön qatının rütubətməşləsi xəz malların keyfiyyətdə, qiymətləndirilməsində həlledici rol pyanayır. Belə ki,gön qatının islanması onların elastiklik xassəsinə təsir göstərir.

Xəzçilik prosesində dərilər bir neçə dəfə isladılmaya rast gəlinir.İstifadə zamanı da xəz malları islana da bilirlər.Əgər islanıb,qurudulduqdan sonra xəz malının yumşaqlığı və plastikliyi zisləşirsə belə növ xəz məmulatı yarasız xəz hesab olunur. Beləliklə,aşılma dərəcəsindən asılı olaraq cərimə temperaturası araşdıqca gön qatının islanma qabiliyyəti də azalır. Bu da gön qatının rütubətə qarşı davamlılığını artırır.

Gön qatının hikroskopikliyinə külün miqdarı,aşılma dərəcəsi də və digər göstəricilər təsir göstərir.Gön qatının da yağla əlaqəli vəziyyət də ola bilər. Normal yağlıq göstəricisi dəridə 8-18 % ola bilər. Aztərkibli yağa malik gön qatı qaba, pis dartılan olur,lakin çox tərkibli yağ da xoşa gələn hal deyilir. Külünün miqdarı dərilərdən onların xammal növündən,emal və boyadılma üsullarından çox asılıdır.Külün tərkibinə mineral duzlar daxildir.Xörək duzu xəzlərin hikroskopikliyini təşkil edir.Artıq tərkibli xörək duzuna malik gön qatı qaba və ağır olur.Buna görə də gön qatında xörək duzu çox olduqda,hazır məmulatın keyfiyyəti pisləşir.Normal emal edilmiş xəz dərilərinin gön qatında külün miqdarı 5-8 % olmalıdır.Xrom duzunun miqdarının təyin edilməsinə görə,dərilərin aşılma dərəcəsini müəyyən etmək olur.

2.3. Təbii xəz məmulatlarının keyfiyyətinin ekspertizası

Təbii xəz məmulatlarının keyfiyyətinin ekspertizası bütün xassələrə malik olmalıdır. Bunlar barəsində yuxarıda danışılmışdır. Lakin xassələrin cəmi kimi istilik saxlama xassəsi, geyilməyə qarşı davamlılıq, əsas istehlak göstəricilərinə təsir edən əsas əlamətlər hesab olunur.

Xəz məmulatlarının istilik saxlama xassəsi. Xəzlər ən yüksək istilik saxlama qabiliyyətinə malik məmulatlar sırasına daxil olunur. İstilik saxlama hər şeydən əvvəl xəz örtüyünün hava təbəqəsindən asılıdır. Xəz qatında hava təbəqəsi nə qədər çox olarsa, istilik saxlama da bir o qədər çox olar. Şimal rayonlarında yaşayan xəzlik vəhşi heyvanların tük örtüyünü sıx və hündür olduğundan belə xəzlər yaxşı istilik saxlama qabiliyyətinə malik olurlar. Ən çox istilik saxlama qabiliyyətinə malik olan xəz növlərinə şimal tülüküsü, ağ döş dovşan, su qunduzu, tülkü, şimal maralı, habelə, qoyun dərisi hesab olunurlar. Seyrək və qısa tük örtüyünə malik olan su iti, köstəbək, dayça dərisinin xəzi az istilik saxlama qabiliyyətinə malik olurlar.

Xəzlərin istilik saxlama qabiliyyətini prof. Q.M. Kondratyevin üsulu ilə təyin edirlər. Üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəyyən istilik şəraitində saxlanmış nümunəni daimi temperaturda da saxlayıb, soyudulması yolu xəzin istilik saxlama qabiliyyətini öyrənilir.

Xəzlərin geyilməyə qarşı davamlılığı. Geyilmə zamanı xəz məmulatı və yarımfabrikatları müxtəlif mexaniki və fizikimyəvi təsirlərə məruz qaldığından onlar tədricən sürtünməklə yararsız vəziyyətə düşürlər. Xəz örtüyünün müxtəlif xarici təsirlərinə əks dayanmasına onların geyilməyə qarşı davamlılığı başa düşülür. Bu göstərici öz növbəsində xəz-dəri yarımfabrikatlarının növündən və emal edilməsindən çox asılıdır. Müxtəlif xəz növlərinin geyilməyə qarşı davamlılığı çox geniş mənada fərlənir. Onların bəziləri tez və bəziləri isə gec dağılır. Məlum olduğu kimi, dartılma zamanı tükü gövdəsində gərginlik yaranır. Bu gərginlik isə

təsir edici qüvvənin sürtünən səthinə tükün uzunluğuna olan nisbətə düz mütənasibdir. Əyrilik radiusu tükün qatlanma qabiliyyətindən çox olduqda, tük parçalanmır ki, bu əyilmənin Kritiki-radiusu adlanır. Tük örtüyünün parçalanması və ya dağılması nəinki tükün dözümlülüyündən asılıdır, eyni zamanda deformasiyanın böyüklüyündən də asılıdır. Kritik deformasiyanın faktiki deformasiyaya olan münasibəti nə qədər çox olarsa, tük örtüyünün dağılması da gec olur. Müxtəlif növ xəzlik heyvanların tük örtüyünün dağılması və ya geyilməyə qarşı davamlılığı eyni deyildir. Bu göstərici həm adxili tükün quruluşundan, tükün diametri və uzunluğundan, tük örtüyünün sıxlığından və həm də xarici amillərdən sürtünmənin gücündən, qatlanmanın sayından, əyilmə radiusundan asılıdır.

Xəzlərin geyilməyə qarşı davamlılığını təyin etmək üçün xüsusi cihaz hazırlanmışdır. Qantsov və Serevitinovun bu cihazında sürtünmə mexanizmi istehlak şəraitindəki sürtünməyə uyğun gedir.

Qantsovun üsuluna görə 30 % sürtünməsinə sərf olunan sürtünmə dövrlərinin sayına görə xəz yarımfabrikatlarının geyilmə dövründə hər aylara düşən sürtünmə miqdarını müəyyən edib, xəzlərin dağılması barəsində fikir yürütmək olar.

Xəz məmulatlarının çəki göstəriciləri. Geyimlərin çəkisinin insanlar üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Həmişə məlumdur ki, ağır çəkili geyilər həтта, qış şəraitində belə yorğunlaşma yaradır, insanın iş fəaliyyətini azladır və rahatlığını aşağı salır. Yay geyimlərinə nisbətən kişilər üçün qış geyimlərinin orta çəkisi 2.5 və qadınlar üçün isə 3 dəfə ağır olur. Kişilər üçün geyimlərin çəkisi qadınlara üçün olan geyimlərə nisbətən 2 dəfə ağır olur. Qış vaxtından geyimin çəkisini insan bədəninin çəkisinə olan nisbəti kişilər üçün 1:8.8 və qadınlar üçün isə 1:12.5 təşkil edir. Yay vaxtında bu göstərici kişilər üçün 1:22.8, qadınlar üçün isə 1:39.3 təşkil edə bilər.

Xəzdən olan qadın geyimlərinin çəkisi ümumi geyimin və ayaqqabının çəkisini qış aylarında 65-70% təşkil edir. Çəki göstəriciləri xəz-dəri yarımfabrikatlarının və məmulatların təyinatlarının müəyyənləşdirilməsində həll edici rol oynayır. Beten növ xəz-dəri yarımfabrikatları çəkisinə görə 4 əsas qrupa ayrılırlar. Bu, aşağıdakı cədvəldə göstərildiyi kimidir.

Çəki qrupları	Çəki qramla	Növləri
Daha ağır olanlar	1600-dən-3000-ə qədər	Sibir porsuğu, çöl pişiyi, it, canavar, su samuru, çay qunduzu, qaytalanmış qoyun dərisi
Ağır	1100-dən 1500-ə qədər	Qaragül, tülkü, şimal tülkü, pişik, samur, mişovul, dəniz pişiyi, dələ dəriləri
Orta	700-dən 1100-ə qədər	Sibir siçovulu, baybak, su smauru, ev dovşanı, qunduz, andatra, qara safsar, sincab, qumsal sünbülqıran dəriləri
Yüngül	250-dən 650-yə qədər	Anbar siçovulu, su siçovulu, adı sünbülqıran, dağ siçanı, gəlicik, köstəbək, ağ dovşan dəriləri

Xəz yarımfabrikatlarının çəki fərqlərindən asılı olaraq hazır xəz yarımfabrikatları çəkisi də çox fərqlənir. Belə ki, 48 ölçüdə olan qadın xəz paltosunun çəkisi 2239 qramdan 4700-qrama qədər ola bilər. Bu da hər şeydən əvvəl xəz yarımfabrikatlarının çəkisindən asılıdır. Ümumiyyətlə xəz yarımfabrikatlarının hazır məmulatın çəkisinin 60-80%-ni təşkil edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hal-hazırda duran ən mühüm vəzifələrdən biri buraxılan məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək və çeşidi yaxşılaşdırmaqdır. Bu da əhalinin geniş çeşiddə, yüksək keyfiyyətli və iqtisadi cəhətdən səmərəli xəz mallarına olan tələbatını tam və dolğun ödəməyə imkan yaratmaq deməkdir.

Təbii xəzlərdən istehsal olunan məmulatlar bir çox üstün cəhətlərə malikdir. Məhz buna görə də təbii xəzlərin keyfiyyətinə müxtəlif tələblər verilir. Təbii xəzlərin keyfiyyətinə qoyulan tələblər birinci onların təyinatına uyğun olmalıdır. Bu da onun yüksək ixtisaslaşma qabiliyyəti ilə izah olunur. Təbii xəzlərə verilən tələblər estetik, gigiyenik və istismar tələbləri olmaqla 3 qrupa bölmək olar. Təbii xəzlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsində əsas şərtlərdən biri də onların keyfiyyətinin düzgün idarə edilməsidir. Onların keyfiyyətinin idarə olunması ilə keyfiyyətə nəzarətin həyata keçirilməsi və onun səviyyəsinin vaxtaşırı qiymətləndirilməsini tələb edir. Əksər hallarda təbii xəzlərin keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi xassələrin kompleks göstəricilərinə əsasən aparılır.

Təbii xəzlərin xassə göstəricilərinin təyin edilməsi üçün orqonaleptik və alət üsullarından istifadə olunur. Orqonaleptik üsul sadə olmaqla, malın tək-tək xassə göstəriciləri insanın hiss üzvləri və sadə cihazlardan-lupalardan, xərkeşlərdən və s. istifadə olunur. Bu üsulun üstün və çatışmayan cəhətləri var. Bu üsulun ən üstün cəhəti onun sadəliyi və xassə göstəricilərinin tez qiymətləndirilməsidir. Bu üsulun çatışmazlığı onun təbliğatının məhdudluğundan və nəticələrinin subyektivliyindən ibarətdir. Lakin bunlara baxmayaraq orqonaleptik üsul əmtəəünas təcrübəsində, xüsusilə xəz məmulatlarının nöqsanlarına görə sortlarının müəyyən edilməsində geniş təbliğ edilir.

Xəz mallarının xassələrinin seçilməsində və qiymətləndirilməsində ən çox alət üsullarında istifadə olunur. Bu üsul orqonaleptik üsula nisbətən daha obyektiv

olmaqla, xassə göstəricilərinin təyini, cihazların kimyəvi reaktivlərin köməyi ilə aparılır. Bu üsulda əksər hallarda məmulat dağılaraq sıradan çıxır.

Laboratoriya şəraitində alət usulunun köməyi ilə xəz mallarını təhlil edilən və öyrənilən xassə göstəriciləri əsasən 3 qrupa bölünür: tük örtüyünün xassələri, gön qatının xassələri, hazır məmulatın xassələri.

Tük örtüyünün xassələrinə tük örtüyünün hündürlüyü, sıxlığı, tükün qalınlığı, yumşaqlığı, davamlılığı, tüklərin gön təbəqəsi ilə əlaqəsinin davamlılığı, tüklərin xüsusi və həcmi çəkisi tük örtüyünün əzilməsi, tük örtüyünün elastikliyi, tük örtüyünün keçəllənməsi, tük örtüyünün rəngi, işığa davamlılığı, tük örtüyünün quru halda sürtünməyə qarşı davamlılığı, tük örtüyünün gurluğu, tük örtüyünün dalğavari rəngliyi, tük örtüyünün suya davamlılığı aiddir.

Gön qatının xassələri dedikdə, gön qatının qalınlığı əsas göstəricidir. Emal edilmiş xəzlərin gön qatının qalınlığı 0.2mm-dən (su iti), 1.6 mm-ə qədər (qaragül, su samuru) olur. Gön qatının qalınlığına görə dərilər 3 qrupa bölünür. Yəni zərif, orta və qalın xəz dəriləri.

Gön qatının ikinci əsas xassəsi onun davamlılığıdır. Bu göstərici dərinin derma qatının histologiya quruluşundan, başlıca olaraq, kolloca liflərinin qalınlığından və toxumasından, gön qatının qalınlığından və sıxlığından çox asılıdır. Məsələn, emal edilmiş müxtəlif növ qaragül dərilərinin cırılma qüvvəsi eyni deyildir (kq-la). Qaragül dərisi üçün bu göstərici 8.9 kq olduğu halda, qaragülçə dərisi üçün bu göstərici 10.0 kq-dır.

Gön qatının plastikliyi də onun əsas göstəricisidir. Çünki emal edilmiş xəz dərilərinin gön qatı lazımi dərəcədə uzanma və plastiki göstəriciyə malik olmalıdır.

Nəhayət, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq təbii xəzlərin əmtəlik xassələrini yüksəltmək üçün praktiki əhəmiyyəti olan təklifləri irəli sürürəm.

1. Respublikamız həm klimat, həm də təbii sərvətlərlə zəngin bir ölkədir. Təbii xəz verən heyvanların kifayət üdərə növlərini yetişdirmək

üçün ölkəmizdə imkan var.Ona görə də bu sahəyə də kifayət qədər fikir verilməsi məqsədəuyğun olardı.

2. Azərbaycan Şərq ölkələri sırasındadır.Şərq aləminin təbii xəzlərə daimi tələbatı olmuş və ondan kifayət qədər müxtəlif çeşidlərdə istifadə etmiş və etməkdədir.Ona görə də təbii xəzlərin keyfiyyətinin istehlakçılarının tələbatına uyğun olaraq daim artırılması günün vacib məsələsi kimi qarşıya qoyulmalıdır.
3. Dövlətimizin müstəqilliyinin inkişaf dövründə xəz sənayesinin inkişaf etdirilməsi vaxtı məncə çatmışdır.Bu məsələ prezidentin verdiyi fərmana əsasən yəni qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi sərəncamı ilə üst-üstə düşərdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.P.Həsənov və başqaları. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. I hissə. Bakı; 2006.
2. Ə.P.Həsənov, A.N.Həsənov, V.M.Abbasov. Gön-ayaqqabı və xəz malları əmtəəşünashığı. Bakı. 1999.
3. Ə.P.Həsənov və başqaları. İstehlak mallarının ekspertizasının nəzəri əsasları. Bakı. 2003.
4. Н.М.Чечеткина, Т.И.Путилина. Экспертиза товаров. М.; 2000.
5. П.А.Красовский и др. Товар и его экспертиза. М.; Экономика. 1998.
6. М.А.Николаева. Товарная экспертиза. М.; Деловая литература. 1998.
7. Л.С.Осташенко. Товароведение обуви и пушно-меховых товаров. М.; Экономика. 1990.
8. С.В.Семенов. Экспертиза товаров. Белгород. 1999.
9. Б.Ф.Церевитинов, А.Н.Беседин. Товароведение пушно-меховых товаров. М.; 1997.
10. И.П.Стефанович и др. Товароведение меховых и овичношубных полуфабрикатов и изделий. М.; 1992.
11. А.Н.Беседин, Л.В.Лопасова. Покупатели о мехах. М.; 1995.
12. А.М.Барыкин. Технология меховых скроев. М.; 1993.
13. А.Н.Беседин. Свойства меховых товаров и методы их оценки. М.; 1999.
14. М.З.Орлова и др. Швейные товары, головные уборы и меха. М.; 1994.
15. Е.В.Гоевой, К.Д.Синицын. Технология кожевенного мехового сырья. М.; 1990.
16. О.Н.Аронина и др. Технология меха. М.; 1992.

17. И. П. Стефанович. Технология меха. М.; 1997.
18. А. П. Гайдаров. Технология кожи. М.; 1994.
19. А. С. Альбом каракуля и смушки. М.; 1992.
20. М. А. Николаева и др. Идентификация и фальсификация потребительских товаров. М.; Экономика. 1996.
21. Ж. Г. Нурийев вь башгалары. Эюмрцк экспертизасы. Бақы. Ганун-2003.
22. Ю. П. Зыбин. Технология изделий из меха. М.; Легкая индустрия. 1994.
23. А. Щ. Щясянов вь башгалары. Сцни эюнлярин кимйа вь технолоэийасы. Бақы, 1998.
24. Е. А. Кедрин и др. Товароведение коженно-обувных и пушно-меховых товаров. М.; Экономика. 1969.
25. Б. А. Кузнецов. Основы товароведения пушно-мехового сырья. М.; Экономика. 1998.
26. ГОСТ 9209-99. Шнурки меховые и шубная овчина выделанные. М.; 1999.
27. ГОСТы на пушно-мехового сырья. М.; 1995.
28. А. М. Барыкин. Технология изделий из меха. М.; Экономика. 1995.
29. А. Н. Беседин. Пути повышения носкости изделий из шкурок кролика. М.; 1990.
30. Б. А. Кузнецов. Каракуль-смушка. М.; 1995.
31. А. М. Машков. Меховая и шубная овчина. М.; 1995.
32. А. М. Родионов. Крашение мехов. М.; 1995.
33. Б. Ф. Церевитонов. Товарная классификация пушнины. М.; 1995.
34. Д. А. Мендельсон. Химия отбеливания и крашения меха. М.; Легкая индустрия. 1990.